

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Soap and Soapmaking in Divan Poetry

Divan Şiirinde Sabun ve Sabunculuk

Levent Sarıçoban*

Abstract: The need for cleanliness is a phenomenon that has existed since the dawn of humanity. While the fulfillment of this need varies from society to society, it is fundamentally achieved through the use of cleaning agents such as water, clay, soil, ash, certain plant leaves and roots, and most importantly, soap. Although there are many accounts regarding the discovery of soap, in Islamic tradition it is believed to have been taught to humanity as a miracle by Prophet Daniel. Soapmaking has been considered a profession since ancient times, and soap has taken its place as a leading commodity in shops and on street vendor stalls. In Ottoman society, it was seen as the scent of physical cleanliness and a symbol of repentance, which is spiritual cleanliness. Thus, soap, a material cultural element seen in many places such as homes, markets, streets, and baths, has also been reflected in the verses of classical Turkish poetry. In divans and mathnavis, the primary works of Classical Turkish literature, terms, idioms, folk expressions, customs, and traditions regarding soap are reflected in proportion to their significance in social life. In this study, soap and the concepts surrounding it in Divan poetry are classified. The terms related to soap culture and the meanings they contain are attempted to be identified through selected couplets from Divan poetry. The aim is to reveal and reflect the Sufi and profane that has been imprinted and concealed the cultural lore of soap by Ottoman society. By concretizing abstract meanings, the layers of meaning in the poem are made visible and presented for the benefit of readers and researchers. Thus, it has been demonstrated that Divan poets were not detached from social reality and directly reflected the life they lived into their works.

Keywords: Classical Turkish literature, divan poetry, soap, musk soap, soap foam, the idiom of soap-crushing, hamamname.

Öz: Temizlik ihtiyacı insanın varlığıyla ortaya çıkmış bir olgudur. Toplumdan topluma temizlik ihtiyacı karşılama farklılıklar gösterse de temelde su, kil, toprak, kül, bazı bitki yaprak ve kökleri, en önemlisi de sabun gibi temizleyici maddelerin kullanımıyla gerçekleştirilmektedir. Sabunun keşfiyle ilgili birçok rivayet bulunmakla beraber İslami gelenek içinde Dânyâl (a.s.) eliyle mucize olarak insanlığa öğretildiği düşünülmektedir. Sabunculuk eski zamanlardan itibaren bir meslek olarak görülmüş ve sabun insanlar arasında önde gelen ticaret metaı olarak dükkânlarda ve seyyar satıcı tablalarında yerini almış. Osmanlı toplumunda maddi bir temizliğin kokusu ve manevi temizlik olan tövbenin sembolü olarak görülmüş. Böylelikle evde, pazarda, sokak aralarında ve hamamlarda birçok yerde görülen maddi kültür unsurumuz sabun, divan şiirinin mısralarına da yansımıştır. Klasik Türk edebiyatının başlıca eserleri olan divan ve mesnevilerde; sabunla ilgili

* Phd. Independent Researcher

Dr. Bağımsız Araştırmacı

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6479-5285>

leventsaricoban@gmail.com

Cite as/ Atf: Sarıçoban, L. (2026). Soap and soapmaking in divan poetry / Divan şiirinde sabun ve sabunculuk. *Turkish Studies–Language and Literature*, 21(3), 5861-5910. Ankara Bilim University Publications. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.94656>

Received/Geliş: 03 June/Haziran 2026

Accepted/Kabul: 20 September/Eylül 2026

Published/Yayın: 25 September/Eylül 2026

Checked by plagiarism software

terimler, deyimler, halk deyişleri, âdet ve gelenekler, sosyal hayattaki değeri nispetinde yer almaktadır. Bu çalışmada, divan şiirinde sabun ve etrafında oluşan kavramlar sınıflandırılmıştır. Sabun kültürüyle ilgili terimler ve ihtiva ettiği anlamlar, divan şiirinden seçilen beyitler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı toplum hayatı tarafından sabun belleği üzerine yüklenmiş ve gizlenmiş olan tasavvufi ve din dışı bilgilerin açığa çıkarılıp yansıtılması amaçlanmıştır. Soyut manaların somutlaştırılması ile şiirdeki mana katmanları görünür hale getirilip okuyucu ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Böylelikle divan şairlerinin toplumsal gerçeklikten kopuk olmadıkları ve içinde yaşadıkları hayatı doğrudan eserlerine yansıttıkları ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Edebiyatı, divan şiiri, sabun, misk sabunu, sabun köpüğü, sabun ezmek, hamamnâme.

Structured Abstract:

Purpose

Soap, utilized in various forms across all strata of society, has historically constituted a ubiquitous and familiar cleansing agent deeply embedded in daily life. This widespread recognition and conventional presence of soap rendered it a significant instrument, alongside other elements of material culture, for divan poets to externalize and articulate their imaginative concepts. Consequently, soap has been widely incorporated into divans (collected poems) and masnavis (narrative poems), which form the foundational corpora of Classical Ottoman literature. The primary objective of this study is to identify and analyze the lexical items and semantic fields associated with soap within the verses of these literary works. Furthermore, this paper aims to delineate the abstract cultural elements and symbolic meanings projected onto soap as a material culture component within the collective memory of Ottoman society. In this context, terms, idioms, proverbs, games, customs, and traditions pertaining to soap are manifested and documented through illustrative couplets (beits). Ultimately, the study seeks to demonstrate the robust social connectivity of Divan poetry through the locus of soap, while exemplifying how Ottoman poets utilized this specific domestic object as a methodical tool to concretize abstract notions for their audience.

Method

Classical Turkish literature spans a period of approximately six centuries, extending from the thirteenth to the nineteenth century, and features prominent poets in every era who compiled their works in divans. The poets whose divans were analyzed within the scope of this research, along with their respective centuries, are listed chronologically in Table 1.

Table 1: Evaluated poets and their works

Centuries	Poets Whose Divans Were Scanned
14	Hoca Dehhânî, Kadî Burhaneddin, Nesîmî, Şeyhî, Ahmedî
15	Ahmed Paşa, Necâtî Beg, Adlî, Rûşenî, Mesîhî, Hamdullah Hamdî, Muhyî, Mîhrî Hatun
16	Fuzûlî, Zâtî, Bâkî, Hayâlî, Muhibbî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Muradî, Şahî, Selikî, Azizî, Âşık Çelebi, Revânî, Figânî
17	Nâbî, Nef'î, Nev'î-zâde Atâyî, Şehrî, Bahtî, Bosnalî Âsım, Şeyhilüslâm Yahyâ, Nailî, Sâbit
18	Nedîm, Sümbülzâde Vehbî, Esrâr Dede, Lebîb, Şeyh Gâlib, Fıtnat Hanım, Belîğ, Fasîhî, Sâmî
19	Şeref Hanım, Leylâ Hanım, İbrahim Fehmî, Râşid

The keyword "soap" (sabun) was comprehensively scanned, with priority given to frequently utilized digital academic databases (such as the Ministry of Culture and Tourism's e-book repository) and fully searchable divan texts. Additionally, several key literary texts were scrutinized, including Hammâmiyyeler—a compilation of bathhouse narratives (hamamnames) in Classical Turkish literature edited by Kaplan—as well as the Pervane Bey Nazire Mecmuası (Pervane Bey's Anthology of Parallel Poems) and Vücudî's Hayâl ü Yâr masnavî (Kaplan, 2015). The couplets containing the word "soap" across all these sources were identified and systematically compiled. Subsequently, these couplets were classified based on their thematic and structural affinities to establish a comprehensive data pool.

Within the analyzed verses, target words and phrases are indicated in bold typeface. Immediately following each couplet, an intralingual prose translation into modern Turkish is provided in parentheses. A meticulous, soap-centered analysis of these modern Turkish renderings was then conducted, elucidating the metaphorical relationships established with soap and the specific meanings articulated by the poets. In-text citations were employed to reference the couplets utilized throughout this study. Furthermore, detailed bibliographic information regarding the poets, their works, and, where applicable, the editors/publishers of the texts has been documented in the bibliography in strict accordance with academic formatting guidelines.

Findings

It has been observed that soap, soap suds, and related lexical items are primarily found within the hamam-name (bathhouse narratives) genre of masnavis, in qitas (stanzas) containing chronograms composed

for bathhouse complexes within divans, in ghazals focused on the theme of the bathhouse, and in specific couplets associated with the concept of purification. The findings reveal that soap was analogized to tangible elements such as the sun, the moon, clouds, wine (mey), dew (jale), and the sclera (the white of the eye). Concurrently, it was utilized in metaphorical associations with abstract concepts and spiritual virtues, including repentance (tawbah), seeking forgiveness (istighfar), apology (itizar), reliance on God (tawakkul), and truthfulness (sidq). In addition to conveying mystical (sufi) meanings, soap was also employed to articulate secular and profane concepts.

Various types of soap, such as musk soap (miskî sâbûn), high-value soap (sâbûn-ı bahâ), and ambergris soap (sâbûn-ı anberin), are interspersed throughout the verses. Idiomatic expressions such as "crushing soap" (sabun ezmek) and "soap stain" (sabun lekesi), along with cultural customs like drying soap suds to hang as ornaments or sending a piece of soap to a beloved to express affection, are reflected as components of material culture. Within the entertainment culture of Ottoman daily life, the expression "blowing soap bubbles" (sabun köpüğü uçurma) appears to be used synonymously with the phrase "flying soap lanterns" (sabundan kandil uçurma).

Rather than appearing in amorphous or liquid forms, soap is depicted in solid bars (kalıp). The text indicates that shopkeepers and itinerant vendors meticulously decorated their stalls with diverse varieties of soap for commercial sale. Soapwort (çöven otu), which is utilized in soap manufacturing, was also used in confectionery production; due to its soap-like white color, this particular halva was termed sabunî. The expression "morning soap" (sabah sabunu), appearing in a couplet by Zâtî (d. 1547), had historically been criticized and interpreted as a metaphor for excessive writing or producing meaningless prose; however, this study determined that the phrase was also utilized by other poets.

Furthermore, no data or evidence regarding the therapeutic or medicinal use of soap was encountered within the analyzed couplets.

Conclusion

In Divan poetry, soap is instrumentalized to concretize abstract concepts beyond its own material reality. Through metaphors and phrases incorporating the element of soap, poets have rendered abstract meanings visible, transforming this object into an evidence that substantiates their thoughts. Consequently, within classical poetry, soap does not function through its literal reality, but rather operates as the vehicle—the "object of comparison" (mushebbehun bih) —in the art of metaphor.

Soap has been utilized in metaphorical relationships with both tangible elements—such as the sun, the moon, clouds, the sclera, wine, and dew—and abstract expressions like repentance (tawbah), seeking forgiveness (istighfar), apology (itizar), reliance on God (tawakkul), and truthfulness (sidq). In these analogies, metaphors were structured around specific points of comparison (tertium comparationis), such as soap's ability to cleanse dirt, its solid bar form, its whiteness, and the sense of comfort experienced after washing.

Various types of soap, such as musk soap (miskî sâbûn), high-value soap (sâbûn-ı bahâ), and ambergris soap (sâbûn-ı anberin), have also found their place within the poetic lines.

Nâbî (d. 1712), a prominent exponent of the didactic (hikemî) style, employs the metaphor of soap cleansing dirt to offer readers a permanent and visible concretization, teaching that repentance, seeking forgiveness, and apologizing will purify sins. Conversely, Nedîm (d. 1730), whose sensual (shuhane), profane style focuses on describing secular, worldly pleasures, asserts that grief and sorrow in the heart, as well as illusions and apprehensions in the soul, can be cleansed with "wine soap"—that is, through the consumption of wine. Each of these two poets conceptualized analogies regarding soap and cleansing through the lens of their respective worldviews. Every poet has essentially colored the soap in their poems with the hue of their own inner mirror.

The act of repentance and seeking forgiveness entails certain characteristics, such as repetitive repentance or repenting accompanied by shedding tears. Poets have aligned these spiritual traits with the practical points to consider while cleaning with soap. Âsım correlates repetitive forgiveness and repentance with repeatedly rubbing soap onto a stained surface. Ahmedî (d. after 1410) aligns repenting with tears to cleansing by lathering soap with water. Furthermore, Nâbî (d. 1712) and Nedîm (d. 1730) emphasize that just as hot water facilitates cleaning by creating more lather, repentance accompanied by warm tears purifies sins more effectively.

Through a couplet employing the phrase "the soap of reliance on God" (tevekkül sabunu), Nâbî (d. 1712) delivers a lesson on monotheism (tawhid) in line with his didactic style. He emphasizes that secondary causes have no actual effect on the manifestation of events, and that one should not appeal to anyone other than God for blessings. Within this framework, the ugliness of social nepotism and intermediation (tavassut) is illustrated.

Vernacular expressions such as "crushing soap" (sabun ezmek) and "soap stain" (sabun lekesi), along with customs like drying soap bubbles to hang as ornaments or sending a piece of soap to a beloved to express affection, have been preserved to the present day by being reflected in poetry through soap as a material culture element. It is understood that blowing bubbles from soap suds and flying soap lanterns are among the games extending from Ottoman society to the modern era, utilized with the same connotation. This situation reveals the direct reflection of soap usage on the play and entertainment culture within Ottoman practical life. Contrary to criticisms labeling Divan poetry as detached from society and intangibly abstract, this study demonstrates that soap, as a cleansing agent, is reflected in poetry to the exact extent that it existed in social life, and that meanings were rendered intelligible by being concretized through soap.

In conclusion, this study has examined culture-specific elements centered on soap in Divan poetry, thereby laying the groundwork for future research regarding other material culture and hygiene elements in classical Turkish poetry.

Keywords: Classical Turkish literature, divan poetry, soap, musk soap, soap foam, the idiom of soap-crushing, hamamname.

الملخص المنهجي:

الغرض لقد استُخدم الصابون بأشكاله المختلفة في جميع طبقات المجتمع، وشكل عبر التاريخ مادة تنظيف مألوفة وراسخة في الحياة اليومية. هذا الحضور الواسع والإعتيادي جعل من الصابون أداة مهمة، إلى جانب عناصر أخرى من الثقافة المادية، لدى شعراء الديوان لتجسيد مفاهيمهم التخيلية. ومن ثم، فقد أدرج الصابون بكثرة في الدواوين (المجاميع الشعرية) (والمثنويات) (القصاصد السردية)، التي تُعدّ من الأصول الأساسية للأدب العثماني الكلاسيكي. الهدف الرئيس لهذه الدراسة هو تحديد وتحليل المفردات والحقول الدلالية المرتبطة بالصابون في أبيات هذه الأعمال الأدبية، وكذلك الكشف عن العناصر الثقافية المجردة والمعاني الرمزية التي أسقطت على الصابون بوصفه مكوناً من الثقافة المادية في الذاكرة الجمعية للمجتمع العثماني. وفي هذا السياق، تتجلى المصطلحات والأمثال والألعاب والعادات والتقاليد المتعلقة بالصابون من خلال الأبيات التوضيحية. وتسعى الدراسة في النهاية إلى إبراز قوة الترابط الاجتماعي في شعر الديوان عبر محور الصابون، مبينة كيف وظّف الشعراء العثمانيون هذا الشيء المنزلي المحدّد كأداة منهجية لتجسيد المفاهيم المجردة لجمهورهم.

المنهجية يمتد الأدب التركي الكلاسيكي على نحو ستة قرون تقريباً، من القرن الثالث عشر حتى القرن التاسع عشر، ويضم شعراء بارزين في كل عصر جمعوا أعمالهم في دواوين. وقد جرى تحليل دواوين هؤلاء الشعراء وفق ترتيبهم الزمني كما هو موضح في الجدول بشكل شامل (sabun) ("هوجا دهباني، قاضي برهان الدين، نسيمي، فضولي، باكي، نابي، نديم، شيخ غالب، وغيرهم. (تم مسح كلمة "صابون باستخدام قواعد بيانات رقمية أكاديمية، إضافة إلى نصوص شعرية أساسية مثل "حماميات" و"مجموع ناظري بيروانه بك" و"مثنوي حَيَال و پار "الفجودي. جُمعت الأبيات التي تحتوي على كلمة "صابون" وصُنِّفت وفقاً للتشابهات الموضوعية والبنوية لتشكيل قاعدة بيانات متكاملة. ثم أُجري تحليل دقيق متمحور حول الصابون على الترجمات التركية الحديثة لهذه الأبيات، للكشف عن العلاقات الاستعارية والمعاني الخاصة التي عبّر عنها الشعراء.

النتائج تبيّن أن مفردات الصابون ورغوته تظهر أساساً في جنس "الحماميات"، وفي القصاصد التي تتناول الحمامات، وفي الغزليات ذات الموضوع الحمّامي، وكذلك في أبيات مرتبطة بمفهوم التطهير. وقد شُبه الصابون بعناصر ملموسة مثل الشمس والقمر والسحاب والخمر والندى وبياض العين، كما ارتبط بمفاهيم مجردة وفضائل روحية مثل التوبة (توبة)، (الاستغفار)، (الاعتذار)، (اعتذار)، (التوكل على الله (توكل)، (والصدق) صدق). (إلى جانب المعاني الصوفية، استُخدم الصابون أيضاً للتعبير عن مفاهيم دنيوية. ظهرت أنواع مختلفة من الصابون مثل الصابون المسكي (مسكي صابون)، (الصابون النفيس) صابون بها)، (صابون العنبر) صابون عنبرين. (كما انعكست تعابير اصطلاحية وعادات ثقافية مثل تجفيف رغو الصابون لتعليقها كزينة أو "sabun lekesi) و"بقعة الصابون (sabun ezmek) مثل "سحق الصابون (sabun köpüğü) "إرسال قطعة صابون إلى الحبيب للتعبير عن المودة. وفي ثقافة الترفيه العثمانية، استُخدم تعبير "نفخ فقاعات الصابون لم يُعثر على بيانات حول الاستخدامات العلاجية أو الطبية. (sabundan kandil uçurma) "مرادفاً لـ "إطلاق فوانيس الصابون (uçuurma) للصابون في الأبيات المدروسة.

الخاتمة في شعر الديوان، يُستعمل الصابون لتجسيد المفاهيم المجردة بما يتجاوز واقعه المادي. من خلال الاستعارات والعبارات التي تتضمن عنصر الصابون، جعل الشعراء المعاني المجردة مرئية، محوّلين هذا الشيء إلى دليل يثبت أفكارهم. وهكذا، لا يعمل الصابون في الشعر الكلاسيكي بوصفه مادة واقعية، بل كأداة تشبيه (مشبه به) (في فن الاستعارة. لقد وظّف نابي (ت 1712) (استعارة الصابون في تطهير الأوساخ لتعليم أن التوبة والاستغفار والاعتذار تُطهّر الذنوب. بينما ركّز نديم (ت 1730) (في أسلوبه الشهواني الدنيوي على أن الأحزان والأوهام يمكن تطهيرها بـ "صابون الخمر"، أي بشرب الخمر. كل شاعر صبغ الصابون في شعره بلون مرآته الداخلية. كما ارتبطت خصائص التوبة المتكررة

أو المصحوبة بالدموع بخصائص عملية التنظيف بالصابون. فقد شبه عاصم التوبة المتكررة بتكرار فرك الصابون على البقعة، وربط أحمدي التوبة بالدموع بعملية رغوة الصابون بالماء. وأكد نابي وينديم أن الدموع الحارة تطهر الذنوب كما يُكفّ الماء الساخن رغوة الصابون. تُظهر هذه الدراسة أن الصابون انعكس في الشعر بقدر حضوره في الحياة الاجتماعية، وأن المعاني جُعِلت مفهومة عبر تجسيدها بالصابون. وبذلك تُمهّد هذه الدراسة الطريق لأبحاث مستقبلية حول عناصر الثقافة المادية والنظافة الأخرى في الشعر التركي الكلاسيكي.

الكلمات المفتاحية: الأدب التركي الكلاسيكي، شعر الديوان، الصابون، الصابون المسكي، رغوة الصابون، اصطلاح سحق الصابون، الحَمَامِيَّات.

Résumé Structuré:

Objectif Le savon, utilisé sous diverses formes dans toutes les couches de la société, a historiquement constitué un agent de nettoyage omniprésent et familier, profondément ancré dans la vie quotidienne. Cette reconnaissance généralisée et cette présence conventionnelle ont fait du savon un instrument significatif, aux côtés d'autres éléments de la culture matérielle, permettant aux poètes du divan d'extérioriser et d'articuler leurs concepts imaginatifs. Par conséquent, le savon a été largement intégré dans les divans (recueils poétiques) et les masnavis (poèmes narratifs), qui forment le corpus fondamental de la littérature ottomane classique. L'objectif principal de cette étude est d'identifier et d'analyser les unités lexicales et les champs sémantiques associés au savon dans les vers de ces œuvres littéraires. De plus, elle vise à mettre en évidence les éléments culturels abstraits et les significations symboliques projetées sur le savon en tant que composant de la culture matérielle dans la mémoire collective de la société ottomane. Dans ce contexte, les termes, expressions idiomatiques, proverbes, jeux, coutumes et traditions liés au savon se manifestent et sont documentés à travers des distiques illustratifs. L'étude cherche finalement à démontrer la forte connectivité sociale de la poésie du divan à travers le prisme du savon, tout en exemplifiant la manière dont les poètes ottomans ont utilisé cet objet domestique spécifique comme outil méthodique pour concrétiser des notions abstraites auprès de leur public.

Méthodologie La littérature turque classique s'étend sur environ six siècles, du XIIIe au XIXe siècle, et présente des poètes éminents à chaque époque, qui ont compilé leurs œuvres dans des divans. Les poètes dont les divans ont été analysés dans le cadre de cette recherche, avec leurs siècles respectifs, sont listés chronologiquement (Hoca Dehhânî, Kadî Burhaneddin, Nesîmî, Fuzûlî, Bâkî, Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib, etc.). Le mot-clé « savon » (sabun) a été systématiquement recherché dans les bases de données académiques numériques, ainsi que dans des textes littéraires essentiels tels que les *Hammâmiyyeler* (narrations de bains publics), l'Anthologie de Pervane Bey et le masnavi *Hayâl ü Yâr* de Vücudî. Les distiques contenant le terme ont été compilés et classés selon leurs affinités thématiques et structurelles. Ensuite, une analyse minutieuse centrée sur le savon a été menée sur les traductions intralinguales modernes en turc, afin d'élucider les relations métaphoriques établies avec le savon et les significations spécifiques articulées par les poètes.

Résultats Il a été observé que le savon, la mousse de savon et les termes associés apparaissent principalement dans le genre des *hamam-name* (récits de bains), dans des strophes consacrées aux complexes de bains, dans des ghazals sur le thème du bain, ainsi que dans des distiques liés au concept de purification. Les résultats révèlent que le savon a été comparé à des éléments tangibles tels que le soleil, la lune, les nuages, le vin, la rosée et la sclérotique (blanc de l'œil). Parallèlement, il a été associé à des concepts abstraits et des vertus spirituelles, notamment la repentance (*tawbah*), la demande de pardon (*istighfâr*), l'excuse (*i'tizâr*), la confiance en Dieu (*tawakkul*) et la véracité (*sidq*). Outre les significations mystiques (soufies), le savon a également servi à exprimer des notions séculières et profanes. Divers types de savon, tels que le savon musqué (*miskî sabun*), le savon de grande valeur (*sabun-ı bahâ*) et le savon à l'ambre gris (*sabun-ı anberin*), apparaissent dans les vers. Des expressions idiomatiques comme « écraser le savon » (*sabun ezme*) et « tache de savon » (*sabun lekesi*), ainsi que des coutumes culturelles telles que sécher la mousse de savon pour l'accrocher en ornement ou envoyer un morceau de savon à l'être aimé pour exprimer son affection, sont reflétées comme éléments de culture matérielle. Dans la culture ludique ottomane, l'expression « souffler des bulles de savon » (*sabun köpüğü uçurma*) est utilisée comme synonyme de « faire voler des lanternes de savon » (*sabundan kandil uçurma*). Aucune donnée relative à un usage thérapeutique ou médical du savon n'a été relevée dans les distiques analysés.

Conclusion Dans la poésie du divan, le savon est instrumentalisé pour concrétiser des concepts abstraits au-delà de sa réalité matérielle. Par les métaphores et les expressions qui l'intègrent, les poètes ont rendu visibles des significations abstraites, transformant cet objet en preuve de leurs pensées. Ainsi, le savon fonctionne comme « objet de comparaison » (*mushabbahun bih*) dans l'art de la métaphore. Nâbî (†1712),

representant du style didactique (*hikemî*), utilise la métaphore du savon nettoyant la saleté pour enseigner que la repentance, la demande de pardon et l'excuse purifient les péchés. À l'inverse, Nedîm (†1730), dont le style sensuel et profane décrit les plaisirs mondains, affirme que les chagrins et illusions peuvent être nettoyés par le « savon du vin », c'est-à-dire par la consommation de vin. Chaque poète a coloré le savon de ses vers selon le reflet de son propre miroir intérieur. Les caractéristiques de la repentance répétée ou accompagnée de larmes ont été associées aux pratiques de nettoyage au savon. Ainsi, Âsım compare la répétition du pardon au frottement répété du savon sur une tache, tandis qu'Ahmedî relie la repentance avec larmes au moussage du savon dans l'eau. Nâbî et Nedîm soulignent que les larmes chaudes purifient les péchés comme l'eau chaude intensifie la mousse du savon. Les expressions vernaculaires telles que « écraser le savon » et « tache de savon », ainsi que les coutumes comme envoyer un morceau de savon à un bien-aimé, ont été préservées jusqu'à nos jours grâce à leur reflet poétique. Les jeux de bulles et lanternes de savon montrent la continuité de la culture ludique ottomane dans l'époque moderne. Contrairement aux critiques qui qualifient la poésie du divan de détachée de la société, cette étude démontre que le savon, en tant qu'agent de nettoyage, s'est reflété dans la poésie dans la même mesure que dans la vie sociale, rendant les significations intelligibles par leur concrétisation. En conclusion, cette recherche a examiné les éléments culturels spécifiques centrés sur le savon dans la poésie du divan, posant ainsi les bases d'études futures sur d'autres composantes de la culture matérielle et de l'hygiène dans la poésie turque classique.

Mots-Clés: Littérature turque classique, poésie du divan, savon, savon musqué, mousse de savon, idiom « écraser le savon », *hamam-name*.

Resumen Estructurado:

Propósito El jabón, utilizado en diversas formas en todas las capas de la sociedad, ha constituido históricamente un agente de limpieza ubicuo y familiar, profundamente arraigado en la vida cotidiana. Este reconocimiento generalizado y esta presencia convencional convirtieron al jabón en un instrumento significativo, junto con otros elementos de la cultura material, para que los poetas del diván exteriorizaran y articularan sus conceptos imaginativos. En consecuencia, el jabón fue ampliamente incorporado en los divanes (colecciones poéticas) y en los masnavis (poemas narrativos), que forman el corpus fundamental de la literatura otomana clásica. El objetivo principal de este estudio es identificar y analizar los elementos léxicos y los campos semánticos asociados al jabón dentro de los versos de estas obras literarias. Asimismo, se pretende delinear los elementos culturales abstractos y los significados simbólicos proyectados sobre el jabón como componente de la cultura material en la memoria colectiva de la sociedad otomana. En este contexto, términos, expresiones idiomáticas, proverbios, juegos, costumbres y tradiciones relacionados con el jabón se manifiestan y documentan mediante pareados ilustrativos. Finalmente, el estudio busca demostrar la sólida conectividad social de la poesía del diván a través del eje del jabón, ejemplificando cómo los poetas otomanos utilizaron este objeto doméstico específico como herramienta metodológica para concretar nociones abstractas para su audiencia.

Metodología La literatura turca clásica abarca aproximadamente seis siglos, desde el XIII hasta el XIX, y presenta poetas destacados en cada época que recopilaban sus obras en divanes. Los poetas cuyos divanes fueron analizados en esta investigación, junto con sus respectivos siglos, se enumeran cronológicamente (Hoca Dehhânî, Kadî Burhaneddin, Nesîmî, Fuzûlî, Bâkî, Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib, entre otros). La palabra clave "jabón" (sabun) fue escaneada de manera exhaustiva en bases de datos académicas digitales, así como en textos literarios esenciales como *Hammâmiyyeler* (narraciones de baños), la *Antología de Pervane Bey* y el masnavi *Hayâl ü Yâr* de Vücudî. Los pareados que contenían el término fueron recopilados y clasificados según afinidades temáticas y estructurales. Posteriormente, se realizó un análisis minucioso centrado en el jabón sobre las traducciones intralingüales modernas al turco, con el fin de esclarecer las relaciones metafóricas establecidas con el jabón y los significados específicos articulados por los poetas.

Resultados Se observó que el jabón, la espuma de jabón y los términos relacionados aparecen principalmente en el género *hamam-name* (relatos de baños), en estrofas dedicadas a complejos de baños, en ghazales con temática del baño y en pareados vinculados al concepto de purificación. Los hallazgos revelan que el jabón fue comparado con elementos tangibles como el sol, la luna, las nubes, el vino, el rocío y la esclerótica (blanco del ojo). Paralelamente, se utilizó en asociaciones metafóricas con conceptos abstractos y virtudes espirituales, como el arrepentimiento (*tawbah*), la petición de perdón (*istighfâr*), la disculpa (*i'tizâr*),

la confianza en Dios (*tawakkul*) y la veracidad (*sidq*). Además de transmitir significados místicos (sufíes), el jabón también se empleó para articular conceptos seculares y profanos. Diversos tipos de jabón, como el jabón almizclado (*miskî sabun*), el jabón valioso (*sabun-ı bahâ*) y el jabón de ámbar gris (*sabun-ı anberin*), aparecen en los versos. Expresiones idiomáticas como "machacar jabón" (*sabun ezmek*) y "mancha de jabón" (*sabun lekesi*), junto con costumbres culturales como secar espuma de jabón para colgarla como adorno o enviar un trozo de jabón al amado para expresar afecto, se reflejan como componentes de la cultura material. En la cultura de entretenimiento otomana, la expresión "soplar burbujas de jabón" (*sabun köpüğü uçurma*) parece usarse como sinónimo de "hacer volar faroles de jabón" (*sabundan kandil uçurma*). No se encontraron datos ni evidencias sobre el uso terapéutico o medicinal del jabón en los pareados analizados.

Conclusión En la poesía del diván, el jabón se instrumentaliza para concretar conceptos abstractos más allá de su propia realidad material. A través de metáforas y frases que incorporan el elemento del jabón, los poetas han hecho visibles significados abstractos, transformando este objeto en una prueba que sustenta sus pensamientos. Así, dentro de la poesía clásica, el jabón no funciona por su realidad literal, sino como "objeto de comparación" (*mushabbahun bih*) en el arte de la metáfora. Nâbî (†1712), exponente del estilo didáctico (*hikemî*), emplea la metáfora del jabón limpiando la suciedad para enseñar que el arrepentimiento, la petición de perdón y la disculpa purifican los pecados. Por el contrario, Nedîm (†1730), cuyo estilo sensual y profano se centra en describir placeres mundanos, afirma que las penas y las ilusiones pueden limpiarse con "jabón de vino", es decir, mediante el consumo de vino. Cada poeta coloreó el jabón en sus poemas con el matiz de su propio espejo interior. Las características del arrepentimiento repetido o acompañado de lágrimas se alinearon con los aspectos prácticos de la limpieza con jabón. Âsim correlaciona el perdón repetido con frotar repetidamente el jabón sobre una superficie manchada. Ahmedî relaciona el arrepentimiento con lágrimas con la acción de enjabonarse con agua. Nâbî y Nedîm enfatizan que, así como el agua caliente facilita la limpieza creando más espuma, el arrepentimiento acompañado de lágrimas cálidas purifica los pecados con mayor eficacia. Expresiones vernáculas como "machacar jabón" y "mancha de jabón", junto con costumbres como enviar un trozo de jabón al amado, se han preservado hasta la actualidad gracias a su reflejo en la poesía. Los juegos de burbujas y faroles de jabón muestran la continuidad de la cultura lúdica otomana en la era moderna. Contrariamente a las críticas que califican la poesía del diván como alejada de la sociedad y excesivamente abstracta, este estudio demuestra que el jabón, como agente de limpieza, se refleja en la poesía en la misma medida en que existía en la vida social, y que los significados se hicieron inteligibles al concretarse mediante el jabón. En conclusión, este estudio ha examinado elementos culturales específicos centrados en el jabón en la poesía del diván, sentando así las bases para futuras investigaciones sobre otros componentes de la cultura material y de la higiene en la poesía turca clásica.

Palabras Clave: literatura turca clásica, poesía del diván, jabón, jabón almizclado, espuma de jabón, expresión idiomática de machacar jabón, *hamam-name*.

结构化摘要:

目的 肥皂在社会各阶层以各种形式被广泛使用，历史上一直是日常生活中普遍而熟悉的清洁剂。这种广泛的认知和常见的存在，使肥皂成为与其他物质文化元素并列的重要工具，帮助宫廷诗人外化并表达他们的想象性概念。因此，肥皂被大量纳入《诗集》（*divan*）和《叙事诗》（*masnavi*），这些作品构成了奥斯曼古典文学的基础语料库。本研究的主要目标是识别并分析这些文学作品中与肥皂相关的词汇项目和语义领域。此外，本文旨在描绘肥皂作为物质文化组成部分在奥斯曼社会集体记忆中所承载的抽象文化元素和象征意义。在这一背景下，与肥皂相关的术语、成语、谚语、游戏、习俗和传统通过说明性的诗句得以展现和记录。最终，本研究试图通过肥皂这一媒介展示宫廷诗歌的强大社会连结性，同时说明奥斯曼诗人如何利用这一具体的家庭物品作为方法论工具，将抽象概念具体化以传达给读者。

方法 古典土耳其文学大约跨越六个世纪，从十三世纪延续至十九世纪，每个时期都有重要诗人编纂其作品成《诗集》。本研究分析的诗人及其世纪按时间顺序列出（如霍贾·德赫哈尼、卡德·布尔哈内丁、奈西米、福祖里、巴基、纳比、奈迪姆、谢赫·加利卜等）。关键词“肥皂”（sabun）在数字学术数据库以及重要文学文本中被全面检索，如《浴室叙事集》（Hammâmiyyeler）、佩尔瓦内·贝伊的《平行诗选集》以及武朱迪的《幻想与恋人》叙事诗。所有包含“肥皂”的诗句均被系统收集，并根据主题和结构相似性进行分类。随后，对这些现代土耳其语译文进行了以肥皂为中心的细致分析，以阐明诗人建立的隐喻关系及其所表达的具体意义。

研究发现 肥皂、肥皂泡及相关词汇主要出现在浴室叙事诗体裁、为浴室建筑撰写的年代诗、以浴室为主题的抒情诗，以及与净化概念相关的诗句中。研究发现，肥皂被比喻为太阳、月亮、云彩、酒、露珠以及眼白等具体元素，同时也与抽象概念和精神美德建立了隐喻关系，如忏悔（tawbah）、求赦（istighfar）、道歉（i'tizâr）、依靠真主（tawakkul）和诚实（sidq）。除了传达神秘（苏菲派）意义外，肥皂也被用于表达世俗和世间的概念。不同类型的肥皂，如麝香肥皂（miskî sabun）、高价肥皂（sabun-ı bahâ）、龙涎香肥皂（sabun-ı anberin），在诗句中有所体现。成语如“捣肥皂”（sabun ezmek）、“肥皂污渍”（sabun lekesi），以及文化习俗如晾干肥皂泡沫悬挂作装饰、或赠送肥皂以表达爱意，都反映了物质文化的组成部分。在奥斯曼娱乐文化中，“吹肥皂泡”（sabun köpüğü uçurma）与“放飞肥皂灯笼”（sabundan kandil uçurma）被视为同义表达。在所分析的诗句中，没有发现关于肥皂的治疗或药用用途的证据。

结论 在宫廷诗歌中，肥皂被工具化，用以具体化超越其物质现实的抽象概念。通过包含肥皂元素的隐喻和表达，诗人使抽象意义可见，将这一物品转化为证明其思想的证据。因此，在古典诗歌中，肥皂并非依靠其字面现实，而是作为隐喻艺术中的“比喻对象”（mushabbahun bih）发挥作用。纳比（卒于1712年），作为教诲风格（hikemî）的代表，运用肥皂清除污垢的隐喻，教导读者忏悔、求赦和道歉能够净化罪过。相反，奈迪姆（卒于1730年），其感官化、世俗化的风格着重描写世间享乐，主张心中的悲伤与灵魂的幻象可通过“酒之肥皂”——即饮酒——来清洗。每位诗人都以自身的内心镜像为肥皂赋予不同色彩。忏悔与求赦的特征，如反复忏悔或伴随泪水的忏悔，被诗人比拟为清洁时反复摩擦肥皂。阿西姆将反复的宽恕与忏悔比作反复擦拭肥皂去除污渍；艾哈迈迪则将伴随泪水的忏悔比作用水搓揉肥皂。纳比与奈迪姆强调，正如热水能产生更多泡沫以利清洁，伴随热泪的忏悔更能有效净化罪过。俗语如“捣肥皂”、“肥皂污渍”，以及如赠送肥皂表达情感的习俗，因其在诗歌中的反映而保存至今。吹肥皂泡和放飞肥皂灯笼的游戏显示了奥斯曼社会娱乐文化在现代的延续。与批评者认为宫廷诗歌脱离社会、过于抽象的观点相反，研究表明，肥皂作为清洁剂在诗歌中的反映与其在社会生活中的存在程度完全一致，意义通过肥皂的具体化而变得可理解。综上所述，本研究考察了以肥皂为中心的宫廷诗歌中的文化特定元素，从而为未来关于古典土耳其诗歌中其他物质文化与卫生元素的研究奠定了基础。

关键词： 古典土耳其文学、宫廷诗歌、肥皂、麝香肥皂、肥皂泡沫、“捣肥皂”成语、浴室叙事诗 (hamam-name)。

Структурированное Резюме:

Цель Мыло, использовавшееся в различных формах во всех слоях общества, исторически являлось повсеместным и привычным очищающим средством, глубоко укоренённым в повседневной жизни. Эта широкая известность и традиционное присутствие сделали мыло важным инструментом наряду с другими элементами материальной культуры, позволявшим поэтам дивана внешне выражать и формулировать свои воображаемые концепции. В результате мыло было широко включено в диваны (собрания стихов) и маснави (повествовательные поэмы), составляющие фундаментальный корпус классической османской литературы. Основная цель данного исследования — выявить и проанализировать лексические единицы и семантические поля, связанные с мылом в стихах этих произведений. Кроме того, работа стремится обозначить абстрактные культурные элементы и символические значения, проецируемые на мыло как компонент материальной культуры в коллективной памяти османского общества. В этом контексте термины, идиомы, пословицы, игры, обычаи и традиции, связанные с мылом, проявляются и фиксируются через иллюстративные бейты. В конечном счёте исследование стремится показать прочную социальную связанность поэзии дивана через образ мыла, демонстрируя, как османские поэты использовали этот конкретный бытовой предмет как методический инструмент для конкретизации абстрактных понятий для своей аудитории.

Метод Классическая турецкая литература охватывает примерно шесть веков — от XIII до XIX, и в каждом столетии представлены выдающиеся поэты, собравшие свои произведения в диваны. Поэты, чьи диваны были проанализированы в рамках данного исследования, вместе с их веками перечислены хронологически (Ходжа Деххани, Кады Бурханеддин, Несими, Фузули, Баки, Наби, Недим, Шейх Галиб и др.). Ключевое слово «мыло» (*sabun*) было тщательно просканировано в цифровых академических базах данных, а также в ряде ключевых литературных текстах, включая *Хаммамийе* (сборник повествований о банях), *Антологию Пирване-бея* и маснави Вюджуди Хаяль у Яр. Все бейты, содержащие слово «мыло», были систематически собраны и классифицированы по тематическим и структурным сходствам. Затем был проведён детальный анализ переводов на современный турецкий язык, сосредоточенный на мыле, чтобы выявить метафорические связи и значения, выраженные поэтами.

Результаты Выявлено, что мыло, мыльная пена и связанные лексемы встречаются главным образом в жанре *хаммам-наме* (банные повествования), в китах (строфах) с хронограммами для банных комплексов, в газелях на тему бани, а также в бейтах, связанных с понятием очищения. Мыло сравнивалось с конкретными элементами — солнцем, луной, облаками, вином, росой, белком глаза. Одновременно оно использовалось в метафорических ассоциациях с абстрактными понятиями и духовными добродетелями: покаянием (*тауба*), прощением о прощении (*истиғфар*), извинением (*иттизар*), упованием на Бога (*таваккул*), правдивостью (*сидк*). Помимо мистических (суфийских) значений, мыло применялось и для выражения светских и профанных понятий. В стихах встречаются различные виды мыла: мускусное (*миски сабун*), ценное (*сабун-ы баха*), амбровое (*сабун-ы анберин*). Отражены идиоматические выражения «толочь мыло» (*sabun ezmek*), «мыльное пятно» (*sabun lekesi*), а также культурные обычаи — сушить мыльную пену для подвешивания в качестве украшения или отправлять кусок мыла возлюбленному как знак привязанности. В культуре развлечений Османской империи выражение «пускать мыльные пузыри» (*sabun köpüğü uçurma*) употреблялось как синоним «запускать мыльные фонари» (*sabundan kandil uçurma*). Данных о терапевтическом или медицинском применении мыла в проанализированных бейтах не обнаружено.

Заключение В поэзии дивана мыло инструментализируется для конкретизации абстрактных понятий, выходящих за пределы его материальной реальности. Через метафоры и выражения с элементом мыла поэты делали абстрактные значения видимыми, превращая этот предмет в доказательство своих мыслей. Таким образом, в классической поэзии мыло функционирует не буквально, а как «объект сравнения» (*мушаббахун бих*) в искусстве метафоры. Наби (†1712), представитель дидактического стиля (*хикем*), использует метафору очищения мылом, чтобы показать, что покаяние, прощение о прощении и извинение очищают грехи. Недим (†1730), напротив, в своём чувственном и профанном стиле утверждает, что печали и иллюзии можно очистить «винным мылом», то есть употреблением вина. Каждый поэт окрашивал образ мыла в своих стихах цветом собственного внутреннего зеркала. Характеристики покаяния — повторяемость или слёзы — соотносились с практическими особенностями мытья с мылом. Асым сравнивает повторяющееся покаяние с

मногократным натиранием пятна мылом. Ахмеди связывает покаяние со слезами с намыливанием мыла водой. Наби и Недим подчёркивают, что как горячая вода усиливает образование пены, так и покаяние с горячими слезами эффективнее очищает грехи. Фразеологизмы «толочь мыло», «мыльное пятно», а также обычаи вроде дарения мыла возлюбленному сохранились до наших дней благодаря их отражению в поэзии. Игры с мыльными пузырями и фонарями показывают прямое отражение использования мыла в культуре развлечений османского общества. Вопреки критике, что поэзия дивана оторвана от общества и чрезмерно абстрактна, данное исследование демонстрирует, что мыло отражено в поэзии ровно настолько, насколько оно присутствовало в социальной жизни, а значения стали понятными благодаря конкретизации через мыло. Таким образом, исследование рассмотрело культурно-специфические элементы, связанные с мылом в поэзии дивана, заложив основу для будущих исследований других элементов материальной культуры и гигиены в классической турецкой поэзии.

Ключевые слова: классическая турецкая литература, поэзия дивана, мыло, мускусное мыло, мыльная пена, идиома «толочь мыло», хаммам-наме.

संरचित सार:

उद्देश्य

समाज के सभी वर्गों में विभिन्न रूपों में प्रयुक्त होने वाला साबुन, इतिहास में दैनिक जीवन में गहराई से रचा-बसा एक सर्वसुलभ और सुपरिचित सफ़ाई-साधन रहा है। यही व्यापक पहचान और सामान्य उपस्थिति साबुन को भौतिक संस्कृति के अन्य तत्वों के साथ-साथ दीवान कवियों के लिए अपनी कल्पनाओं को अभिव्यक्त करने का एक महत्वपूर्ण माध्यम बना देती है। परिणामस्वरूप, शास्त्रीय उस्मानी साहित्य के आधारभूत संग्रह माने जाने वाले दीवानों (काव्य-संग्रहों) और मसनवियों (आख्यानत्मक काव्यों) में साबुन को व्यापक रूप से स्थान मिला है। इस अध्ययन का प्रमुख उद्देश्य इन साहित्यिक कृतियों की पंक्तियों में साबुन से जुड़े शाब्दिक घटकों और अर्थ-क्षेत्रों की पहचान कर उनका विश्लेषण करना है। इसके अतिरिक्त, यह शोध उस्मानी समाज की सामूहिक स्मृति में भौतिक संस्कृति के एक अंग के रूप में साबुन पर आरोपित अमूर्त सांस्कृतिक तत्वों और प्रतीकात्मक अर्थों को रेखांकित करने का प्रयास करता है। इस संदर्भ में साबुन से संबंधित शब्द, मुहावरे, कहावतें, खेल, रीति-रिवाज और परंपराएँ उदाहरणस्वरूप चुने गए शेरों (बैतों) के माध्यम से प्रस्तुत और अभिलिखित की गई हैं। अंततः यह अध्ययन साबुन के माध्यम से दीवान काव्य के सुदृढ़ सामाजिक जुड़ाव को प्रदर्शित करना चाहता है, और यह भी दिखाना चाहता है कि उस्मानी कवियों ने इस घरेलू वस्तु को अमूर्त धारणाओं को अपने पाठकों के लिए मूर्त रूप देने के सुव्यवस्थित साधन के रूप में कैसे प्रयोग किया।

पद्धति

शास्त्रीय तुर्की साहित्य लगभग छह सदियों, अर्थात् तेरहवीं से उन्नीसवीं शताब्दी, तक फैला हुआ है और हर युग में ऐसे प्रमुख कवि हुए हैं जिन्होंने अपनी रचनाओं को दीवानों के रूप में संकलित किया। इस शोध के दायरे में जिन कवियों के दीवानों का विश्लेषण किया गया, उन्हें उनकी शताब्दियों के साथ तालिका 1 में कालानुक्रमिक रूप से दिया गया है।

तालिका 1: मूल्यांकित कवि और उनकी कृतियाँ

शताब्दी जिन कवियों के दीवान खंगाले गए

14वीं होजा देहहानी, काज़ी बुरहानेद्दीन, नेसीमी, शेयही, अहमदी

15वीं अहमद पाशा, नेजाती बेग, अदली, रूशेनी, मेसीही, हमदुल्लाह हमदी, मुहयी, मिहरी हातून

16वीं फुज़ूली, ज़ाती, बाकी, हयाली, मुहिब्बी, गेलिबोलुलु मुस्तफ़ा आली, मुरादी, शाही, सेलिकी, अज़ीज़ी, आशिक़ चलेबी, रेवानी, फ़िग़ानी

17वीं नाबी, नेफ़ी, नेवीज़ादे अताई, शेहरी, बहती, बोस्त्रावी आसिम, शेयख़ुलइस्लाम याह्या, नाइली, साबित

18वीं नेदीम, सुम्बुलज़ादे वेहबी, एसरार देदे, लेबीब, शेयख़ ग़ालिब, फ़ितनत हानिम, बेलीग, फ़सीही, सामी

19वीं शेरफ़ हानिम, लेयला हानिम, इब्राहीम फ़ेह्ली, राशिद

"साबुन" (sabun) कुंजी शब्द की व्यापक खोज की गई, जिसमें प्राथमिकता अकादमिक अनुसंधान में बहुधा प्रयुक्त डिजिटल डेटाबेस (जैसे संस्कृति एवं पर्यटन मंत्रालय का ई-पुस्तक भंडार) और पूर्णतः खोजे जा सकने वाले दीवान-पाठों को दी गई। इसके अलावा कई प्रमुख साहित्यिक ग्रंथों की भी जाँच की गई, जिनमें कप्लान द्वारा संपादित और शास्त्रीय

तुर्की साहित्य के हम्माम-नामों (स्नानागार-आख्यानों) का संकलन *हम्मामियेलर, पेरवाने बेय नज़ीरे मजमुआसी* (पेरवाने बेय की नज़ीरा-संकलन) तथा वुजूदी की मसनवी *हयाल ü यार* (कप्लान, 2015) शामिल हैं। इन सभी स्रोतों में "साबुन" शब्द वाले शेरों को चिह्नित कर व्यवस्थित ढंग से संकलित किया गया। तत्पश्चात् इन शेरों को उनकी विषयगत और संरचनात्मक समानताओं के आधार पर वर्गीकृत कर एक व्यापक डेटा-संग्रह तैयार किया गया।

विश्लेषित पंक्तियों में लक्ष्य शब्दों और पदबंधों को मोटे अक्षरों में दर्शाया गया है। प्रत्येक शेर के तुरंत बाद कोष्ठक में आधुनिक तुर्की में भाषा-अंतर्गत (intralingual) गद्य-अनुवाद दिया गया है। इन आधुनिक तुर्की रूपांतरणों का साबुन-केंद्रित सूक्ष्म विश्लेषण किया गया, जिसमें साबुन के साथ स्थापित रूपकात्मक संबंधों और कवियों द्वारा व्यक्त विशिष्ट अर्थों को स्पष्ट किया गया। अध्ययन में प्रयुक्त शेरों के संदर्भ के लिए पाठ-अंतर्गत उद्धरण-पद्धति अपनाई गई। साथ ही, कवियों, उनकी कृतियों और जहाँ लागू हो, पाठों के संपादकों/प्रकाशकों से संबंधित विस्तृत ग्रंथसूची-जानकारी अकादमिक प्रारूप-मानकों का कड़ाई से पालन करते हुए ग्रंथसूची में दर्ज की गई है।

निष्कर्ष

देखा गया है कि साबुन, साबुन का झाग और संबंधित शब्द मुख्यतः मसनवियों की हम्माम-नामा विधा में, दीवानों में स्नानागार-परिसरों के लिए रचित तारीख-सूचक (क्रिंता) पद्यांशों में, हम्माम-विषयक गज़लों में तथा शुद्धिकरण की अवधारणा से जुड़े कुछ विशिष्ट शेरों में मिलते हैं। निष्कर्ष बताते हैं कि साबुन की उपमा सूर्य, चंद्रमा, बादल, मय (शराब), ओस (जाले) और आँख के सफ़ेद भाग (श्वेतपटल) जैसे मूर्त तत्वों से दी गई है। साथ ही उसे तौबा, इस्तिग़फ़ार (क्षमा-याचना), इतिज़ार (खेद-प्रकटन), तवक्कुल (ईश्वर पर भरोसा) और सिद्क़ (सत्यनिष्ठा) जैसी अमूर्त अवधारणाओं और आध्यात्मिक गुणों के साथ रूपकात्मक संबंधों में भी प्रयुक्त किया गया है। सूफ़ी अर्थों को व्यक्त करने के साथ-साथ साबुन का प्रयोग लौकिक और सांसारिक धारणाओं को अभिव्यक्त करने के लिए भी हुआ है।

पंक्तियों में कस्तूरी साबुन (मिस्की साबुन), बहुमूल्य साबुन (साबुन-ए बहा) और अंबर का साबुन (साबुन-ए अंबरीन) जैसे साबुन के विभिन्न प्रकार जगह-जगह मिलते हैं। "साबुन मसलना" (sabun ezmek) और "साबुन का दाग़" (sabun lekesi) जैसे मुहावरे, साथ ही साबुन के झाग को सुखाकर सजावट के रूप में टाँगने या प्रेयसी को स्नेह-प्रदर्शन के लिए साबुन की टिकिया भेजने जैसी रीतियाँ भौतिक संस्कृति के घटकों के रूप में झलकती हैं। उस्मानी दैनिक जीवन की मनोरंजन-संस्कृति में "साबुन के बुलबुले उड़ाना" (sabun köpüğü uçurma) अभिव्यक्ति "साबुन से कंदील उड़ाना" (sabundan kandil uçurma) के पर्याय के रूप में प्रयुक्त प्रतीत होती है।

साबुन को अनाकार या तरल रूपों में नहीं, बल्कि ठोस टिकिया (kalıp) के रूप में चित्रित किया गया है। पाठ संकेत करता है कि दुकानदार और फेरीवाले बिक्री के लिए अपने ठेलों-दुकानों को तरह-तरह के साबुनों से बड़ी सावधानी से सजाते थे। साबुन-निर्माण में प्रयुक्त चोवेन घास (çöven otu / सोपवर्ट) का उपयोग मिठाई बनाने में भी होता था; साबुन जैसे सफ़ेद रंग के कारण इस हलवे को "साबुनी" (sabunî) कहा गया। ज़ाती (मृत्यु 1547) के एक शेर में आने वाला "सुबह का साबुन" (sabah sabunu) पद पहले आलोचना का पात्र रहा और अत्यधिक लिखने अथवा निरर्थक गद्य रचने के रूपक के रूप में व्याख्यायित किया जाता रहा है; किंतु इस अध्ययन ने पाया कि यह पद अन्य कवियों द्वारा भी प्रयुक्त हुआ है।

इसके अतिरिक्त, विश्लेषित शेरों में साबुन के चिकित्सकीय या औषधीय उपयोग से संबंधित कोई आँकड़ा या प्रमाण नहीं मिला।

निष्कर्षात्मक टिप्पणी

दीवान काव्य में साबुन को उसकी भौतिक वास्तविकता से परे अमूर्त धारणाओं को मूर्त बनाने का साधन बनाया गया है। साबुन-तत्व वाले रूपकों और पदबंधों के माध्यम से कवियों ने अमूर्त अर्थों को दृश्यमान बनाया और इस वस्तु को अपने विचारों की पुष्टि करने वाले प्रमाण में बदल दिया। फलतः शास्त्रीय काव्य में साबुन अपनी शाब्दिक वास्तविकता के रूप में नहीं, बल्कि रूपक-कला में उपमान (मुशब्बहुन बिह) के रूप में कार्य करता है।

साबुन का रूपकात्मक संबंध सूर्य, चंद्रमा, बादल, श्वेतपटल, मय और ओस जैसे मूर्त तत्वों के साथ भी है और तौबा, इस्तिग़फ़ार, इतिज़ार, तवक्कुल और सिद्क़ जैसी अमूर्त अभिव्यक्तियों के साथ भी। इन उपमाओं में रूपक कुछ विशिष्ट समानता-बिंदुओं (tertium comparationis) पर आधारित हैं, जैसे साबुन की मैल काटने की क्षमता, उसका ठोस टिकिया-रूप, उसकी श्वेतता और धोने के बाद अनुभव होने वाली राहत की अनुभूति।

कस्तूरी साबुन (मिस्की साबुन), बहुमूल्य साबुन (साबुन-ए बहा) और अंबर का साबुन (साबुन-ए अंबरीन) जैसे विभिन्न प्रकार के साबुनों ने भी काव्य-पंक्तियों में अपनी जगह बनाई है।

उपदेशात्मक (हिकेमी) शैली के प्रमुख प्रतिनिधि नाबी (मृत्यु 1712) मैल हटाने वाले साबुन के रूपक द्वारा पाठकों को स्थायी और दृश्यमान मूर्तता प्रदान करते हुए यह सिखाते हैं कि तौबा, क्षमा-याचना और खेद-प्रकटन से पाप शुद्ध हो जाते हैं। इसके विपरीत, नेदीम (मृत्यु 1730), जिनकी रसिक (शुहाना) और लौकिक शैली सांसारिक भोग-विलास के वर्णन पर केंद्रित है, यह कहते हैं कि हृदय के गम और शोक, तथा मन के भ्रमों और आशंकाओं को "मय के साबुन" से, अर्थात् शराब पीकर, धोया जा सकता है। इन दोनों कवियों ने साबुन और सफ़ाई से जुड़ी उपमाओं की कल्पना अपने-अपने जीवन-दर्शन के चश्मे से की। संक्षेप में, हर कवि ने अपनी कविताओं के साबुन को अपने भीतर के दर्पण के रंग में रंग दिया है।

तौबा और क्षमा-याचना की कुछ विशेषताएँ होती हैं, जैसे बार-बार तौबा करना या आँसू बहाते हुए तौबा करना। कवियों ने इन आध्यात्मिक गुणों को साबुन से सफ़ाई करते समय ध्यान रखी जाने वाली व्यावहारिक बातों के साथ जोड़ा है। आसिम बार-बार क्षमा माँगने और तौबा करने को दाग़ लगी सतह पर बार-बार साबुन रगड़ने से जोड़ते हैं। अहमदी (मृत्यु 1410 के बाद) आँसुओं के साथ तौबा करने को पानी से साबुन का झाग बनाकर सफ़ाई करने के समकक्ष रखते हैं। इसके अलावा, नाबी (मृत्यु 1712) और नेदीम (मृत्यु 1730) इस बात पर बल देते हैं कि जैसे गर्म पानी अधिक झाग बनाकर सफ़ाई को आसान करता है, वैसे ही गर्म आँसुओं के साथ की गई तौबा पापों को अधिक प्रभावी ढंग से शुद्ध करती है।

"तवक्कुल का साबुन" (tevekkül sabunu) पदबंध वाले एक शेर के माध्यम से नाबी (मृत्यु 1712) अपनी उपदेशात्मक शैली के अनुरूप तौहीद (एकेश्वरवाद) का पाठ पढ़ाते हैं। वे ज़ोर देते हैं कि घटनाओं के घटित होने में गौण कारणों का कोई वास्तविक प्रभाव नहीं होता और कृपा-याचना ईश्वर के सिवा किसी और से नहीं करनी चाहिए। इसी ढाँचे में सामाजिक भाई-भतीजावाद और बिचौलियेपन (तवस्सुत) की कुरूपता को चित्रित किया गया है।

"साबुन मसलना" और "साबुन का दाग़" जैसी लोकभाषा की अभिव्यक्तियाँ, तथा साबुन के बुलबुलों को सुखाकर सजावट के रूप में टाँगने या प्रेयसी को स्नेह जताने के लिए साबुन की टिकिया भेजने जैसी रीतियाँ भौतिक संस्कृति के तत्व के रूप में साबुन के माध्यम से काव्य में प्रतिबिंबित होकर आज तक सुरक्षित रही हैं। साबुन के झाग से बुलबुले उड़ाना और साबुन के कंदील उड़ाना उन खेलों में से हैं जो उस्मानी समाज से आधुनिक काल तक चले आए हैं और जिनका वही अर्थ-बोध बना रहा है। यह स्थिति उस्मानी व्यावहारिक जीवन की खेल-मनोरंजन संस्कृति पर साबुन-प्रयोग के सीधे प्रतिबिंब को उजागर करती है। दीवान काव्य को समाज से कटा हुआ और अमूर्त बताने वाली आलोचनाओं के विपरीत, यह अध्ययन दर्शाता है कि सफ़ाई-साधन के रूप में साबुन काव्य में उतनी ही मात्रा में प्रतिबिंबित हुआ है जितना वह सामाजिक जीवन में मौजूद था, और साबुन के माध्यम से मूर्त बनाकर अर्थों को बोधगम्य किया गया।

अंततः, इस अध्ययन ने दीवान काव्य में साबुन-केंद्रित संस्कृति-विशिष्ट तत्वों की जाँच की है और इस प्रकार शास्त्रीय तुर्की काव्य में अन्य भौतिक संस्कृति और स्वच्छता-तत्वों पर भावी शोध के लिए आधार तैयार किया है।

कुंजी शब्द: शास्त्रीय तुर्की साहित्य, दीवान काव्य, साबुन, कस्तूरी साबुन, साबुन का झाग, साबुन मसलने का मुहावरा, हम्माम-नामा।

Yapılandırılmış özet:

Amaç

Toplunun her tabakası tarafından farklı çeşitleriyle kullanılan sabun, halk tarafından ünsiyet edilen, yadırganmayacak ve herkesin bildiği bir temizlik maddesi olmuş. Sabunun biliniyor ve alışılmış olması, divan şairinin hayalindeki manaların dışı vurumunda diğer maddi kültür unsurlarıyla beraber önemli bir araç olmuştur. Bu sebeble sabun, divan edebiyatının temel eserleri olan divanlar ve mesnevilerde kendine yer bulmuştur. Bu çalışmanın hedefi bahsi geçen eserlerin mısralarında yer alan sabun ve sabun ile ilgili kelimeleri tespit etmek ve incelemektir. Osmanlı toplumu tarafından maddi kültür unsuru olan sabun belleğine yüklenmiş olan soyut kültür öğelerini ve manaları belirlemek. Sabun ile ilgili terim, deyim, atasözü, oyun, âdet ve geleneklerin beyit örnekleriyle delillendirerek ortaya koymak. Divan şiirinin topluma olan kuvvetli bağını sabun merkezli olarak göstermektir. Osmanlı şairlerinin soyut manaları muhatabına somut eşyalarla aktarma yöntemi sabun merkezli olarak örneklendirmektir.

Yöntem

Hemen hemen on üçüncü asırdan on dokuzuncu asra kadar yaklaşık altı yüz yıllık bir süreyi kapsayan klasik Türk edebiyatının her asırda önemli şairleri bulunmaktadır, bunların şiirlerini topladığı temel eserler ise

divanlardır. Araştırma kapsamında incelenen bu divanların şairleri ve yaşadığı yüzyıllar **Tablo 1**'de listelenmiştir.

Tablo 1: İnceleme yapılan şairler ve eserleri

Yüzyıllar	Divanı Taranan Şairler
14	Hoca Dehhânî, Kadı Burhaneddin, Nesîmî, Şeyhî, Ahmedî
15	Ahmed Paşa, Necâtî Beg, Adlî, Rûşenî, Mesîhî, Hamdullah Hamdî, Muhyî, Mihrî Hatun
16	Fuzûlî, Zâtî, Bâkî, Hayâlî, Muhibbî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Muradî, Şahî, Selikî, Azizî, Âşık Çelebi, Revânî, Figânî
17	Nâbî, Nef'î, Nev'î-zâde Atâyî, Şehrî, Bahtî, Bosnalı Âsım, Şeyhilüslâm Yahyâ, Nailî, Sâbit
18	Nedîm, Sümbülzâde Vehbî, Esrâr Dede, Lebîb, Şeyh Gâlib, Fıtnat Hanım, Belîğ, Fasihî, Sâmî
19	Şeref Hanım, Leylâ Hanım, İbrahim Fehmî, Râşid

Akademik çalışmalarda sıklıkla başvurulmuş dijital veri tabanları (Kültür Bakanlığı e-kitap kaynağı gibi) ve taranabilir divan metinleri öncelik verilerek sabun kelimesi taranmıştır. Ayrıca Kaplan'ın klasik Türk edebiyatındaki hamam-nâmelerin toplandığı *Hammâmîyyeler*, *Pervane Bey Nazire Mecmuası* ve *Vücdî'nin Hayâl ü Yâr Mesnevisi* adlı eserler tetkik edilmiştir (Kaplan, 2015). Tüm bu eserlerdeki sabun kelimesi geçen beyitler saptanarak bir araya getirilmiş; benzerlikleri göz önünde bulundurularak sınıflandırılmış ve bir veri havuzu teşkil edilmiştir.

Beyitlerde geçen hedef kelime ve tamlamalar kalın yazı ile gösterilmiştir. Söz konusu beytin hemen altına yay ayrıç içinde günümüz Türkçesi ile dil içi çevirisi düzyazı olarak verilmiştir. Günümüz Türkçesi ile verilen bu beyitlerin sabun merkezli ayrıntılı incelemesi yapılmıştır. Sabunun ne ile benzetme ilişkisi kurulduğu şairlerin hangi manaları ifade ettikleri açıklanmıştır. Bu çalışmada kullanılan beyitlerin referanslandırılması sürecinde metin içi atıf yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca makalede beyti kullanılan şairin, eserin ve varsa yayına hazırlayanın bilgileri yazım kurallarına uygun olarak kaynakçada belirtilmiştir.

Bulgular

Sabun, sabun köpüğü ve sabunla ilgili kelimeler, mesnevilerin hamam-nâme türlerinde, divanlarda hamam imaretleri ile ilgili yazılan tarih düşürmelerin olduğu kıtalarda, yine divanlarda hamam konulu gazellerde ve temizlik manası ile ilgili bazı beyitlerde bulunduğu görülmüştür.

Sabun; güneş, ay, bulut, mey, jale ve göz beyazı gibi maddi unsurlara benzetildiği anlaşılmış. Tövbe, istiğfar, itizar, tevekkül ve sıdk gibi soyut manalarla benzetme ilişkisi içerisinde kullanılmıştır. Sabun tasavvufi manaları anlatmanın yanı sıra din dışı manalar içinde kullanılmıştır.

Miskî sâbûn, sâbûn-ı bahâ ve sâbûn-ı anberin gibi sabun çeşitleri mısralar arasında kendine yer bulmuştur. Sabun ezmek ve sabun lekesi deyimleri; sabun köpüğü kurutup süs için asmak ve maşukuna sevgisini ifade etmek için sabun parçası göndermek âdetleri maddi kültür unsuruyla yansıtılmıştır. Osmanlı gündelik yaşamının eğlence kültüründen olan sabun köpüğü uçurma tabiri ile sabundan kandil uçurma tabirinin eş anlamlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sabunlar amorf veya sıvı formlarında değil kalıpla şekliindedir. Dükkân ve seyyar satıcıların özenle tezgahlarını farklı sabunlarla süsleyip sattığı anlaşılmıştır. Sabun yapımında kullanılan çöven otunun tatlı yapımında da kullanıldığı ve bu helvanın sabun gibi beyaz olduğundan sabunî denilmiştir. Zâtî'ye (ö. 1547) ait bir beytindeki sabah sabunu tabiri ile ilgili tenkit edilerek, çok yazmak ve manasız bir söz üretmek olarak görülmüş fakat bu kullanımın başka şairler tarafından da kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ayrıca incelenen beyitlerde sabunun tedavi amaçlı kullanımıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

Sonuç

Divan şiirinde sabun, kendi maddi gerçekliğinin ötesinde soyut mefhumları somutlaştırma amacıyla araçsallaştırılmıştır. Şairler, sabun unsurunu barındıran teşbih ve tamlamalar vasıtasıyla soyut anlamları görünür kılmışlardır. Ayrıca bu nesneyi, düşüncelerini temellendiren bir delil haline getirmişlerdir. Dolayısıyla

klasik şiirde sabun, kendi gerçekliğiyle değil, teşbih sanatında kendisine benzetilen (müşebbehün bih) bir unsur olarak işlev görmektedir.

Sabun; güneş, ay, bulut, göz beyazı, mey ve jale gibi maddi unsurlara hem de tövbe, istiğfar, itizar, tevekkül ve sıdk gibi soyut ifadelerle benzetme ilişkisi içerisinde kullanılmış. Bu benzetmelerde sabunun kirlerden temizlemesi, kalıp şekli, beyazlığı ve yıkanma işleminden sonra rahatlığa sebep olması gibi benzetme yönleriyle teşbihler yapılmıştır.

Miskî sâbûn, sâbûn-ı bahâ ve sâbûn-ı anberin gibi sabun çeşitleri mısralar arasında kendine yer bulmuşlardır.

Hikemî üslup sahibi olan Nâbî (ö. 1712); sabunun kirleri temizlemesi metaforunu kullanarak insanlara tövbe etmenin, af ve özür dilemenin günahları temizleyeceğini müşahhas örneklerle, kalıcı ve görünen bir somutlaştırmayla ders vermektedir. Diğer taraftan şûhane, din dışı, somut şeyleri betimleyen, dünyevi zevk ve lezzeti esas alan Nedîm (ö. 1730) ise gönüldeki keder ve üzüntünün, kalpteki kuruntu ve vesvesenin şarap sabunu ile yani içki içmekle temizleneceğini iddia etmektedir. Bu iki şairden her biri kendi hayatlarının bakış açısıyla sabuna ve sabunla temizlik yapmaya benzetmeler hayal etmişlerdir. Her şair, kendi iç aynasının rengiyle şiirlerinde kullandığı sabunu renklendirmiştir.

Tövbe ve istiğfar edenin bazı özellikleri vardır. Bunlar çok kez tekrar ederek tövbe etmek, gözyaşı ile beraber tövbe etmek gibi özelliklerdir. Şairler bu özellikleri sabunla temizlik yaparken dikkat edilmesi gereken hususlarla örtüştürmüşlerdir. Âsım tekrar ederek istiğfar ve tövbe etmeyi sabunu kirli yere çok kez sürmeye; Ahmedî (ö. 1410'den sonra), gözyaşı ile tövbe etmeyi sabunu suyla köpürterek temizlik yapmaya ve Nâbî (ö. 1712) ve Nedîm (ö. 1730) ise sabunun köpürtüleceği suyun sıcak olmasının temizliği kolaylaştırması gibi sıcak gözyaşıyla yapılan tövbenin de günahları daha iyi temizleyeceğini vurgulamışlardır.

Tevakkül sabunu tabirini kullandığı beytiyle hikemî üslubu doğrultusunda Nâbî (ö. 1712), muhatabına tevhid dersi vermiş. Bir işin vücuda gelmesinde sebeplerin etkisi olmadığını ve kişiye ulaşacak nimetler için Allah'tan başkasına müracaat edilmemesini vurgulamış. Toplumsal bir yozlaşma olan tavassutun çirkinliği anlatılmıştır.

Sabun ezmek ve sabun lekesi gibi halk deyişleri, sabun köpüğü kurutup süs için asmak ve maşukuna sevgisini ifade etmek için sabun parçası göndermek âdetler, maddi kültür unsuru olan sabun ile şiire yansıtılarak günümüze kadar ulaşması sağlanmıştır. Sabun köpüğünden kabarcık uçurma ile sabundan kandil uçurma aynı anlamda kullanılan Osmanlı toplumundan günümüze kadar uzanan oyunlardan biri olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, sabun kullanımının Osmanlı pratik hayatındaki oyun ve eğlence kültürüne olan doğrudan yansımaları gözler önüne sermektedir. Divan şiiri için toplumdan kopuk ve anlaşılmayacak derecede soyut gibi yapılan tenkilere karşı; temizlik maddesi olan sabunun toplumun yaşayışında yer aldığı derecede şiire de yansıdığı ve manaların sabun ile somutlaştırılarak anlaşılır hale getirildiği ortaya çıkarılmıştır.

Bu çalışmada divan şiirinde sabun merkezli kültür unsurlarını incelemiş olup, sonraki çalışmalarda klasik Türk şiirinde başka maddi kültür temizlik kültürünün öğeleri üzerine yapılacak araştırmalara zemin hazırlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Edebiyatı, divan şiiri, sabun, misk sabunu, sabun köpüğü, sabun ezmek, hamamnâme.

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Soap and Soapmaking in Divan Poetry

Introduction

Terms used in Western languages for the word soap, such as soap, savon, and sapone, are based on the early Germanic root *saipon*, meaning "dripping substance or resin." It transitioned into Late Latin as *sapo* and has transformed into a term that denotes a cleansing agent today (Harper, n.d.). In Mütercim Âsım Efendi's translation of *Kâmûsu'l-Muhîd*, the entry for "soap" (*al-sābūn*) is defined as a well-known substance with a hot and dry (*hār* and *yābis*) nature, which strengthens the body (*muqawwī*) and removes impurities (*evsāh*). Additionally, it is mentioned that the Persian equivalent of the word is *berhūd* (Mütercim Âsım Efendi, n.d.).

There is information regarding the use of soap, whose history dates back to the 6000s BCE, in ancient Egyptian, Babylonian, Phoenician, and Roman civilizations (Arnas & Dardeniz, 2009, p. 242). Additionally, there are expressions in the Torah regarding washing with lye and soap (Emiroğlu, 2014, p. 203).

That prophets lead humanity in terms of both spiritual guidance and material progress is one of the accepted premises of the intellectual heritage of Islamic culture. According to this view, the discovery of certain professions, which are the cornerstones of civilization, is attributed to prophets (Nursî, 1993, p. 254). For instance, considering Prophet Idris as the patron saint of tailoring, Prophet Noah of shipbuilding, Prophet Joseph of watchmaking, and Prophet David of blacksmithing is a concrete reflection of this conception (Nursî, 2021, pp. 263-264). In this context, craftsmen viewed the professions they practiced as a legacy from the prophets and adopted the respective prophet as the patron saint of their own guilds. According to the narration of Imam Ja'far al-Sadiq, soapmaking was taught to humanity by Prophet Daniel, who is thought to have lived around the 6th century BCE (Kaba, 2022, pp. 172-173). Another view regarding the origin of the soapmaking profession is found in Evliya Çelebi's *Seyahatname*. He stated that the patron saint of these soapmakers was Jamshid, who discovered 366 other crafts because he lived for a thousand years. Boiling olive oil to make soap, Jamshid could not give the oil consistency; as he wept out of sorrow, his tears fell into the boiling oil, and the oil solidified. Thus, he learned that saltwater must be added to turn the oil into a solid bar (Karaman & Dağlı, 2008, pp. 555-556). A different legend concerning the discovery of soap is the Roman Mount Sapo legend. The blood and fat of animals sacrificed on the sacred Mount Sapo mixed with ashes and reached the nearby Tiber River. Women washing clothes in the river noticed that this oily mixture cleaned the laundry better. Thus, Romans discovered soap by chance (Emiroğlu, 2014, p. 202).

In Turkish literature, some treatises in the genre of *futuvvatnama* (guild treatises) addressing the profession of soapmaking have been penned. While some of these works deal directly with soapmaking, others allocate space to this craft while discussing general occupational groups (Gök, 2019; Kaba, 2022). In these treatises, all stages from the materials to be used for soapmaking, the

production process, and even the method of taking it to the market and selling it, as well as the prayers to be recited during these stages, are described (Kaba, 2022, p. 172). There are three main types of soap commonly used during the Ottoman period. Although white soap is the most valuable, it is used for washing the body and clothes. Green soap is used for washing dishes and diapers, while black soap, despite its rather unpleasant scent, is used solely for laundering clothes (Cengiz, 1993, p. 45). Other soap names that can be counted among any of these basic types include many varieties such as mis (musk-scented) soap, flower soap, musk soap, alaca (variegated) soap, Arabian soap, seng-i Musa (Moses' stone) soap, miheng (touchstone) soap, Enderun (palace) soap, Aleppo soap, butcher's soap, Edirne palace soap, fez soap, Cretan soap, Iraqi soap, Candia soap, Tripoli soap, and stain-remover soap (Emiroğlu, 2014, p. 202).

Soil, clay, ash, and lye water, whose use as cleansing agents has nearly vanished today, were intensively used alongside soap or in ancient times when soap was inaccessible. Soil, clay, and ash are cleansing agents that are easy and cheap to access, and were even free in certain places and times. Today, it is known that these substances are generally used partially as raw materials in the production of soap or cleaning agents (Öztürk, 2010, p. 81).

Clay, or *gıl* in its Persian expression, is a greenish, oily type of soil. It is among the cleaning materials used instead of soap. In Ottoman society, clay was widely soaked and softened by women to soften and clean their hair (Öztürk, 2010, p. 81). The couplet by Revânî (16th century) is guiding in terms of showing the origin of clay and its use in cleansing. The poet requests that if he turns to dust due to the passion for his beloved, when his body mixes with the earth, that soil should be turned into clay. He draws attention to the cleanliness of this clay. He requests that those who go to the Turkish bath (hammam) rub this clean clay, formed from the soil of his grave, onto themselves to wash. This couplet clearly demonstrates that clay and soil were used for cleaning purposes:

Gül yüzlülerin şevki ile hâk olur isem

*Hammâma varanlar sürüneler **gıl-i pâküm*** (Avşar, 2017, p. 324)

“If I turn to dust with the desire for rose-faced ones, let those who arrive at the hammam rub my clean soil (*gıl*) onto themselves.”

Soap is one of the indispensable elements of bath sets, which include items such as towels, peshtamals, bath gloves (*kese*), bath bowls, combs, and mirrors. The bath sets used by women in Ottoman society contained more items, food, and beverages; however, soap was present in the bath sets of both men and women. After the scrubbing process performed by a bath attendant (*tellak* or *natır*) in the hammams, the soap is lathered inside a wide, shallow container made of copper or brass, called a *lenger*. The lathered soaps are applied to the human body using a loofah (*lif*). If the person to be soaped is a newborn child, the soaping is done with a softer cheesecloth (*tülbent*) rather than a loofah. A *kildan* is another item related to soap. A *kildan* is a box used for holding and carrying soap. Some *kildans* have holes to drain the water from the soap that gets wet during bathing (Kaplan, 2015, p. 47). The soaps used in Ottoman protocol invitations were valuable ones, such as local musk, Edirne palace, and Cretan soaps. Previously, at the end of the Imperial Council (*divan-i humayun*) meals, it was a custom to bring an ewer and basin for the viziers, and a soapy hand-towel (*dest-mâl*) — resembling today's wet wipes — for the ulema; additionally, in elite circles, dropping the soap while washing hands was considered one of the improper behaviors (Arısan & Arısan Güney, 2000, pp. 212-213).

The use of soap as a cleansing agent, both for personal hygiene and as a tool for cleaning belongings, has continued uninterrupted down to the present day. Just like in modern times, soap held an important place in Ottoman social life as an ornament, a scent item, and a commercial commodity. In addition to these, the therapeutic use of soap is also known (Sert, 2021, p. 1). Since soap possessed monetary value, instances of soap theft were encountered in some court registries

(sharia records) (Öztürk, 2010, p. 88). Divan poets conceptualized many meanings regarding soap, which was part of daily life, and incorporated it into their poems through various metaphors and idioms. In Divan poetry, soap has been associated with diverse elements in terms of its cleansing function, shape, and color. In this context, material and spiritual elements such as the moon, advice, repentance, reliance on God (tawakkul), and righteousness have been compared to soap. Furthermore, the game of blowing soap bubbles, which has survived from ancient times to our day, demonstrates the meanings that soap has acquired in our culture.

The Soap of the Moon (Sâbûn-ı meh)

The illumination of both itself and, to some extent, our world in the darkness of the night by the brightness of the moon at nighttime has been associated by the poet with the whiteness that emerges after soap washes and cleanses dark stains. Nabi (d. 1712), who compares the moon in the sky to soap, has cleansed the darkness of the night—which represents the stain—with the moon-soap. The expression sâbûn-ı meh, which is an elegant metaphor (tashbih al-baligh), constitutes a beautiful comparison. It is understood that the analogy between soap and the moon can be based on cleansing, as well as on shape and color. There is a resemblance between the shape and color of the moon and the shape and color of white soap. Based on the idea of cleansing sins through forgiveness in the couplet, seeking forgiveness is compared to a star. In support of this situation, the moon's cleansing of the night darkness is brought forward as evidence, drawing from the way soap cleanses stains. The presence of a symmetrical arrangement (laff o nashr) between the star of forgiveness cleansing sins and the moon-soap cleansing the night darkness strengthens this evidential function:

Olmaz günâh kevkebe-i afve pâ-y-dâr

Sâbûn-ı mehle lekke-i şeb nâ-bedîd olur (Bilkan, 2011, p. 621)

“Sin cannot endure against the star of forgiveness. With the moon-soap, the stain of the night becomes invisible.”

Figânî (16th century) compares the body of the moon in the sky to soap and the sun to a fountain supplying water, thereby washing away the dark stain on the nightgown of the firmament. It is observed that both poets compare the darkness of the night to dirt and the moon to soap. In a more explicit expression, it is understood that Figânî (16th century) likens the appearance of the moon and its halo to a physical bar of soap. The fact that soap cannot perform its function without water, and that the moon needs the sun for its illuminating function, is expressed by comparing the sun to a water fountain:

Yumağa çirk-i şebi câme-hâb-ı gerdûndan

Getürdi çeşme-i hûr âb kurs-ı meh sâbûn (Çaylı Cankurt, 2015, p. 22)

“To wash the dirt of the night from the bedclothes of the firmament, the fountain of the Sun brought water, and the circular disc of the moon brought soap.”

In the couplet of Bosnian Sâbit (d. 1712), which can also be interpreted as slang, he depicts washerwomen washing their shirts with rosewater using the moon-soap in the golden basin of the sun:

Zer teşt-i âfitâbda sâbûn-ı mâh ile

Gömlüklerin gülâb ile yur câme-şûları (Aydın, 2019, p. 639)

“In the golden basin of the sun, with the moon-soap, the washerwomen wash their shirts with rosewater.”

Soap Bubble and White Cloud (Sabun köpüğü ve beyaz bulut)

Zînetî (d. 1556) compares his beloved to the radiant moon, whereas Fasîhî (d. 1743) compares the beloved to the bright sun. The soap lathers that form on the body when the beautiful beloved in question applies soap in the Turkish bath are likened to a cluster of white clouds, creating an image as if a cloud has passed in front of the moon or the sun (the beloved):

İnüp ebr-i sefid eyler ihâta mâh-ı tâbânı

Sürindükçe varup halvetde sâbûn ol meh-i enver (Kılıç, 2010, p. 587)

“As the soap goes and rubs against that most radiant moon in the private room, white clouds descend and surround the bright moon.”

Ezilüp sâbûn süründi ol şeh-i bî-ihâyâr

Gûyiyâ ebr-i sefide girdi mihr-i tâbdâr (Gökalp, 2001, p. 153)

“That young beauty applied it, the soap dissolved. It was as if the radiant sun entered a white cloud.”

The Soap of the Morning (Sâbûn-ı subh)

There is an unusual compound centered on soap belonging to the poet Zâtî (d. 1547). In Karakaş’s preparation of Şahabeddin Süleyman’s Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye, it is stated that many incorrect and meaningless words were put forward for the purpose of writing heavily, generating new imaginations, and finding new terms. The compound sâbûn-ı subh belonging to Zâtî (d. 1547) is given as an example of these incorrect words. It has been evaluated as a cold, erroneous, and incorrect metaphor (Karakaş, 2022, p. 77). Zâtî (d. 1547) compares the morning time to soap, the sky—which ancient philosophy describes as nine layers—to a nine-domed Turkish bath, the sun to a soap bubble, and the artisan who built this bath to God. The poet imagines that with the ease of a child blowing soap bubbles toward a bath dome, God, with His hand of power, raised the sun, which resembles a bubble emerging from the morning soap, into the sky. Vücûdî’s (16th century) comparison of a soap bubble to a day or the sun in the couplet below also confirms the meaning of Zâtî’s (d. 1547) couplet:

Kudret eliyle sâni’-i hammâm-ı nüh-kıbâb

Sâbûn-ı subh ile düzüp uçurdu bir habâb (Kurtoğlu, 2017, p. 55)

“The Creator (Sâni) of the nine-domed Turkish bath arranged it with His hand of power and blew a bubble with the morning soap.”

In the works we have scanned in this study we conducted, the expression subh sâbûnı, which is close to the term sâbûn-ı subh, was encountered in Vücûdî’s (16th century) Hayâl ü Yâr Masnavi (Aydemir, 2009, p. 136). Vücûdî (16th century) personifies the firmament through the imagination of the game of blowing soap bubbles, explaining that it found and lathered the morning soap and blew a day or sun bubble. It seems more likely for the sun to be compared to a bubble (Kaplan & Poyraz, 2010, p. 171):

Subh sâbûnını bulup ezrek

Gün gibi bir habâb uçurdu felek (Aydemir, 2007, p. 136)

“The firmament, finding and dissolving the morning soap, blew a bubble like the day.”

The appropriate use of the term subh sâbûnı in Vücûdî’s (16th century) couplet shows that the validity of the criticism made against Zâtî (d. 1547) above by Şahabeddin Süleyman needs to be reconsidered.

Dew Soap (Sâbûn-ı jâle)

Sâbit (d. 1712) compared the dew, meaning the water droplet seen on leaves and flowers in the mornings, to soap. The vitality, brightness, and beauty formed on the rose petal through this water droplet were equated with the beauty and brightness that emerge after a beautiful woman washes her face with soap:

Çemende bir yüzi yunmuşca şûhdur gül-i ter

O âb ü tâba bu sâbûn-ı jâledür bâ'is (Aydın, 2019, p. 691)

“The fresh rose in the meadow is coquettish, as if its face has been washed. This dew soap is the reason for that radiant beauty.”

The Soap of Advice (Sâbûn-ı pend)

Through advice, a person can abandon their bad habits and dispositions, and reform themselves. Therefore, advice can correct the evils in human character and cleanse impurities. In his ghazal where he makes a sharp personality analysis, Nâbî (d. 1712) compares advice to soap and states that people's bad habits and dispositions can be cleansed with advice, but the evils of those who are bad by nature and whose lineage is impure cannot be cleansed with the soap of advice. It is thought that this idea of the poet contradicts the concept of destiny in the religion of Islam. There is no doubt about the purity of the prophets' lineage. However, just as some children of a few prophets in history did not believe in them and did not abandon their bad habits, the fact that the children of some cruel people with bad lineages became good humans serves as evidence that a person's evil is not by birth but due to their own choices. If a human were created evil by nature and forced to commit evil because of this, they could not be held responsible for their actions; since they did nothing with their free will, they would have been driven to that path out of necessity. In fact, according to our understanding of destiny, a human cannot be held responsible for anything that is not their own choice or preference.

On the other hand, the proverbs "what can bread do for the donkey, what can soap do for the black stain" and "what can soap do for the black stain, what can advice do for the insane" express that individuals whose essence is corrupt will not improve through education or advice (Aksu et al., 2022, pp. 232, 343). Accordingly, a harmony is observed between these two proverbs related to soap and Nâbî's (d. 1712) thought on human fitrah (nature):

Sâbûn-ı pend itmez eser hubs-ı tab'ına

Ash denî cibilleti murdâr olanların (Bilkan, 2011, p. 783)

“The soap of advice does not affect the wickedness of character of those whose origin is low and whose nature is filthy.”

The Soap of Repentance (Sâbûn-ı tevbe)

During the Ottoman period, it was a custom and rule to perform cleaning in houses, especially in palaces and harems, on the first days of every month. Carpets spread in various places—one type of these carpets being Egyptian carpets—were cleaned by sprinkling soap lather and wiping them (Akgündüz, 2002, p. 600). Nâbî (d. 1712) stated that just as soap is used to clean the dirt from coarse cloths, the soap of repentance, meaning repentance, can clean the stains of sin. With the comparison of repentance to soap, a lesson on spiritual cleansing was given based on soap, which is a physical cleansing tool. Indeed, the primary purpose of comparison is to strengthen the narrative by concretizing it. In this couplet, it is understood that the cleaning of a coarse cloth called pelâs, which is both spread on the ground and worn, is done with soap. Additionally, the third of the three purifications in soapmaking is sincere repentance (tawbah al-nasuh) and inner repentance (tawbah al-batin) (Alper, 2016, p. 59).

Sâbûn-ı tevbeden olur imdâd Nâbiyâ

Çirk-i pelâs-ı ma'siyetün şüst ü şûsına (Bilkan, 2011, p. 971)

“O Nâbî! The soap of repentance helps in washing the dirt from the coarse cloth of sin.”

Soap is functional when used together with water. Otherwise, a cleaning result cannot be obtained on its own. Moving from this idea, Ahmedî (d. after 1410) combines the soap of repentance with the water of tears and uses it to clean the stains of sin. It is understood that repentance made with tears is more effective in cleansing sins.

Günâha tevbe-y-ile gözyaşını salgıl kim

Bu çirke gözyaşındur su vü tevbedür sâbûn (Akdoğan, n.d., p. 164)

“Release tears with repentance for sin, so that for this dirt, repentance is the soap and tears are the water.”

The use of soap with water, especially with hot water, makes the soap lather a lot and provides a good cleaning. In Nedîm's (d. 1730) couplet, where he emphasizes hot water, when soap is compared to repentance, its water must be newly shed hot tears of regret so that it can cleanse a person's sins.

Günâhı tevbe etmez şüst ü şû eşk-i nedâmetsiz

Belî germiyyet-i âb iledir te'sîri sâbûnun (Macit, 2017, p. 236)

“Repentance does not wash away sin without tears of regret. It is known that the effect of soap is due to the warmth of water.”

Lebîb (18th century) presented a different, pleasant perspective on the use of the soap of repentance. Just as a physical relief occurs in the body as dirt comes off when soap is rubbed onto the body, it has been concretized that the use of the soap of repentance and getting rid of sins as one repents gives pleasure and delight to humans.

Etmen efendiler buyurun künc-i hücrede

Sâbûn-ı tevbe ile edin kesb-i keyf-i kâam (Kurtoğlu, 2017, p. 366)

“Do not do it, masters! Welcome to the corner of the cell, acquire the pleasure of desire with the soap of repentance.”

The Soap of Seeking Forgiveness (Sâbûn-ı istiğfâr)

The cleansing action of soap through good lathering occurs when it comes into contact with hot water in a warm environment. Comparing seeking forgiveness (istighfar) for sins to soap, Sâmî (d. 1734) states that for the seeking of forgiveness to be effective and cleanse sins, there must be hot fires like a Turkish bath in a person's chest out of regret:

Sîne de sûziş gerek çirk-i güneh pâk olmağa

Eylemez sâbûn-ı istiğfâr eser hammâmsuz (Kutlar, 2004, p. 326)

“To be clean of the dirt of sin, a fire is needed in the chest; the soap of seeking forgiveness does not take effect without a Turkish bath.”

The Soap of Apology (Sâbûn-ı i'tizâr)

Used by Nâbî (d. 1712) in the sense of the soap of apology in the couplet below, sâbûn-ı i'tizâr has been used in meanings close to the soap of repentance. It is expressed that sins, which are

in the status of the dirt of actions forbidden by religion in the past, can be cleansed by asking for forgiveness from God, especially with a sincere plea for forgiveness made with hot tears:

Kalur mı çirk ile âlude câme-i a'mâl

Sirişk-i germ ile sâbûn-ı i'tizâr o midur (Bilkan, 2011, p. 550)

“Does the garment of deeds remain contaminated with dirt? Is that the soap of apology with hot tears?”

In the following couplet found in the *Fatîn tezkire* by Mehmet Âsım Efendi (19th century), one of the late-period poets of Classical Turkish poetry, he used the term *sâbûn-ı maâzir* instead of *sâbûn-ı i'tizâr* and *sâbûn-ı tevbe*. *Maâzir* means apologies. The poet's use of both the word apology in the plural and the number one hundred in the couplet points out that asking for pardon, apologizing, and repenting only gain validity and demonstrate determination by being done many times. Again, while washing something with soap, performing the washing and cleaning process by rubbing it multiple times seems related to the necessity of apologizing many times:

Elde sad hayf ki sâbûn-ı maâzir yok iken

Tenim âmîhte-i çirk-i günâh eyleyemem (Çiftçi, 2017, p. 328)

“Alas, while there are not one hundred soaps of apologies in hand, I do not want to mix my body with the filth of sin.”

The Soap of Reliance on God (Sâbûn-ı tevekkül)

Nâbî (d. 1712), through the method of eloquent metaphor (*tashbih al-baligh*), compared the chest to a basin and reliance on God (*tawakkul*) to soap. A human waiting for the outcome from God after taking the necessary precautions falls upon themselves is called reliance on God. In the couplet, the opposite of reliance on God is seen as expecting the outcome or effect from causes and intermediaries. The soap in the basin of the heart cleansing the causes—which are in the status of dirt—means that a human trusts God, expects outcomes from Him, removes other people from their heart, and expects no benefit from them. The poet has both had the soap of reliance on God cleanse the dirt of causes and pointed out that reliance on God is more valuable than mediation, which is in the status of dirt:

'Arife 'aybdur âlâyış-i çirk-i esbâb

Legen-i sînde sâbûn-ı tevekkül var iken (Bilkan, 2011, p. 873)

“While there is the soap of reliance on God in the basin of the chest, it is a shame for the person of wisdom to make a display of the dirt of causes.”

The Soap of Truthfulness (Sâbûn-ı sıdk)

Mustafa Âlî (d. 1600), taking into consideration the person of Sufism, considers that truthfulness—which he compares to soap—will not be sufficient to cleanse the dirt of hypocrisy, meaning showing off, and advises washing the garment of the body with red wine. That is, he wants divine love to fill one's entire being. He states that only then will the person get rid of hypocrisy, showing off, and double-dealing. The poet has conjured up the dispositions of the ascetic (*zahid*) and the libertine (*rind*) before our eyes here. He points out that asceticism will not work, but true sincerity can only be reached through the libertine way. Therefore, a metaphor is made for the ascetic or asceticism with *sâbûn-ı sıdk*, which is the soap of truthfulness:

Çirk-i riya ki çıkmaya sâbûn-ı sıdk ile

Sûfi şarâb-ı âl ile ten-câmesin yuya (Aksoyak, 2018, p. 1149)

“The dirt of hypocrisy that does not want to be cleaned with the soap of truthfulness. Let the Sufi wash the body-garment with red wine.”

The Soap of Wine (Sâbûn-ı mey)

Wine, which is compared to soap, is said to cleanse the grief in a human's heart just as soap washes and cleanses dirt. Going even further, it has been expressed that the dirty water of the wine-soap will cleanse even groundless fears and delusions that resemble the sediment remaining at the bottom of the glass. Nedîm (d. 1730) viewed the temporary and false relief achieved by putting a human's intellect to sleep through the intoxication given by the consumed wine as getting rid of the grief and delusions in the heart:

Sâbûn-ı meyle gerd-i keder dilde pâk olur

Çirkâbı dahı lâ-y-şûy-ı vehmnâk olur (Macit, 2017, p. 236)

“The dust of grief in the heart is cleaned with the wine soap. Even its dirty water becomes that which cleanses the sediment of delusion.”

White Eye as Soap (Beyâz dîde sâbûn)

Çambak Çelebi (16th century) compared the eyelash and eye, which are elements of the beloved's beauty, to a loofah and soap. The eyelash loofah and eye soap will be sufficient for the clean body of the beloved. The whiteness of the eye has become the expression of whiteness, which is the basic color of soap and the color of purity and brightness:

Müje lîf ü beyâz dîde sâbûn

Yiter ol pâk cisme ey dil-ârâm (Kaplan, 2015, p. 196)

“O my heart-adorning one! Eyelash as loofah and white eye as soap are enough for that clean body.”

Musk Soap (Miskî Sâbûn)

Musk soap is a valuable and beautifully scented variety of soap. Another name for this soap is Hünkârî (Imperial) soap. This product, which is valuable enough to be presented as a gift to high-ranking officials, also holds an important place, even to the extent of being included in girls' dowries and among their special belongings (Öztürk, 2010, p. 90). Evliya Çelebi also described soaps produced from sheep tallow as having a bad smell, but characterized soaps coming from Damascus, Jerusalem, and Nablus as white, beautiful soaps scented with musk (Karaman & Dağlı, 2008, p. 556). In his ghazal where he criticizes the hypocrites in society, Nâbî (d. 1712) states that for a person who is a lover of rank and position to give up the world and withdraw their hand, musk soap made by adding amber aroma, a silver basin, and an ewer are required for that person. When washing one's hands of the world is considered as dying or leaving worldly affairs to turn to afterlife affairs, Nâbî (d. 1712), with a satirical style, states that even to give up the world, such lovers of position would need commodities with high monetary values. Therefore, lovers of position will still not have achieved their goals:

Sana ey câh-perest el yumaga 'âlemden

Miskî sâbûn ile sîmîn legen ibrîk gerek (Bilkan, 2011, p. 776)

“O lover of position, to wash your hands of the world, you need musk soap with a silver basin and ewer.”

In the following couplet found in Sümbülzâde Vehbî's (d. 1809) hamamname titled *Âgaz-Kerden-i Zen-Dûst Der-Vasf-ı Zenân İşve-Zebân*, the musk soap, which he metaphorically relates to

the lover, rubs against the beloved with an excessive desire, dissolves, melts, sacrifices its life, and gets depleted. It is understood that miskî soap, which is a scented type of soap, is particularly used by the beloved:

Ezilüp şevk ile hadden efzûn

Eridür cânını miskî sâbûn (Kaplan, 2015, p. 282)

“Musk soap dissolves excessively with desire and melts its life.”

The Soap of Beauty (Sabun-ı bahâ)

Sâbûn-ı bahâ means the soap of beauty or the soap of elegance. In his ghazal with the redif vâiz (preacher), Râşid (d. 1892) criticizes a flaw he perceives in a religious official within the social structure. He states that the congregation thinks the preacher is a learned, virtuous person, but in reality, he sold the book for the soap of beauty. Considering that the book sold by the preacher is a religious book from which sermons are delivered or the Holy Quran, and reflecting on the meaning of the verse "Do not sell My signs for a small price," the poet makes a very major accusation and criticism against the preacher. A person who teaches and propagates religious rulings must personally abide by these rulings. Otherwise, they will be criticized by the public. Misusing one's duty and obtaining a worldly gain in return is depicted as acquiring a transient, ornate soap (Özbay, 2016, p. 4). In the couplet, sâbûn-ı bahâ is shown as an outwardly beautiful soap but a very worthless commodity against the price paid for it. As a result, it teaches how great an error it is to sell the afterlife for the world—to sell a permanent, eternal, and priceless spiritual truth for a temporary, transient, physical substance:

Zann iderler anı nihrîr-i cemâ'at ne'aceb

İtdi sâbûn-ı bahâ satdı kitâbı vâ'iz (Çetin, 2006, p. 223)

“How strange, they think he is the scholar of the congregation! The preacher sold the book, made it the soap of beauty/elegance.”

Amber-Scented Soap (Sâbûn-ı anberin)

One of the soap varieties is the amber-scented soap, namely sâbûn-ı anberin. In his work titled Hikayet-i germ-âbe vü mu'amele-i dellâk u Acem-i Seyyah, Güftî (d. 1677) expressed that the delicate, slender body of the beloved was washed with an amber-scented soap by a bath attendant in the Turkish bath:

Cism-i nâzûk-terîn anun dellâk

İtdi sâbûn-ı anberin ile pâk (Kaplan, 2015, p. 217)

“The bath attendant cleansed his most delicate body with amber-scented soap.”

Drying and Hanging Soap Bubbles / Artful Soap (Sabun köpüğü kurutup asmak / sâbûn-ı masnu')

It is understood that the idiom âvîze-i ra'nâ eylemek means to hang beautifully, to dry a soap bubble by hanging it and use it as an ornament, and metaphorically to elevate someone to a good position. Aydın interpreted Sâbit's (d. 1712) couplet as follows:

“If the soap bubble, which is a work of art and meticulously crafted, were preserved, it would be hung beautifully to become famous... The couplets in question are parts of the panegyric (qasida) he presented to Çorlulu Ali Paşa (d. 1123/1711) on the occasion of the construction of the Çorlulu Ali Paşa Mosque and Shipyard. While Sâbit, on one hand, explains how a high-quality soap is, on the other hand, he requests assistance from his encomiast (mamduh). We can explain what the imaginations in the couplets metaphorically express as follows: While the bubble of a meticulously

crafted soap was preserved, it would be hung and dried for it to be of high quality. If Çorlulu Ali Paşa, who is the protector and patron (sâbûn-ı masnû), patronized an unvalued person (the bubble), he would elevate him to a good position to make him a well-known person (âvîze-i ra'nâ eyler idi)" (Aydın, 2019, p. 505).

In this couplet of Sâbit (d. 1712), drying some beautiful soap bubbles and hanging them like a chandelier to use as an ornament appears before us as a custom of that period. The poet compares his encomiast to an artistic soap, and himself to an insignificant soap bubble. He expresses that if his encomiast Ali Paşa (17th and 18th centuries) wishes to patronize the poet, he can make him famous like a beautiful chandelier:

Berây-ı şöhrat eyler idi bir âvîze-i ra'nâ

Eger sâbûn-ı masnu' habâbı hıfza kasd itse (Aydın, 2019, p. 997)

"If the soap crafted with art intended to preserve the soap bubbles, it would make a beautiful chandelier for fame."

Soap Stain and Stain (Sabun lekesi ve leke)

There are some expressions such as the folk sayings "Soap has stains, but she does not" and "Wealth removes the stain that soap cannot remove" (Öztürk, 2010, p. 81). Some of these have also found a place for themselves in Divan poetry. In his Zenânnâme, Fâzıl (d. 1810) describes a scene where a woman engaged in prostitution is raided by the neighborhood residents and the imam; during the commotion, the woman calls the imam inside for an inspection, bribes him, and gets exonerated by the imam. The bribed imam begins his speech by saying, "O Lord, protect us from slander," and states that he has not seen any vice regarding this woman committing adultery. As if uttering the idiom "Soap has stains, but she does not," he expresses that there is no stain on this woman's chastity. Furthermore, the said woman escaping this stain of chastity by giving a bribe confirms the dictum that wealth removes the stain that soap cannot remove:

Görmedik 'aybını bu hâtunun

Lekesi var mı 'acep sabunun (Öztürk, 2002, p. 146)

"We have not seen the vice of this lady; does soap have a stain, I wonder?"

There are some stains that soap is of no use in removing and cleansing. Describing this situation, Sâmi (d. 1734) stated that those whose hearts are darkened, like permanent stains, cannot benefit from the abundance of love:

Tîre-dil feyz-i sabâh-ı 'aşkdan bî-behredür

Lekke-i nâ-şüstenî imdâd-ı sâbûn istemez (Kutlar, 2004, p. 322)

"The darkened heart is deprived of the abundance of the morning of love. The unwashable stain does not require the help of soap."

The mold of the sun of the heart is compared to a soap in the mold of the heart, like the sun that cleanses the darkness of the night over everything. Since Sâbit (d. 1712) possesses a heart like such a clean and cleansing soap and sun, he will cleanse the stains of slander that might be cast upon him and prove his sinlessness:

Süst ü şevk-i nokta-ı tezvîre zeyl-i 'ismetüm

Kâleb-i hûrşîd-i kalbün gibi bir sâbûn bulur (Aydın, 2019, p. 1203)

"My sinless hem finds a soap, like the mold of the sun of the heart, to polish and wash away the mark of slander."

To Dissolve Soap (Sabun ezmek)

The word *ezmek* (to crush/dissolve) dictionary meanings include flattening or changing the shape of something by stepping on it or squeezing it between things (TDK, 2011, p. 844); being trampled, crumbled, or broken under the influence of a force; and dissolving certain solid substances by rubbing them with water. Metaphorically, it means to be destroyed, ruined, or to be overwhelmed and distressed under the pressure or weight of something. The crushing/dissolving of soap is used as an idiom in the senses of melting away from being rubbed onto the beloved's body, melting from distress due to the rival's contact with the beloved, and melting away to rub one's face against the beloved's feet or being humiliated underfoot.

It is understood that Fuzûlî (d. 1556) depicts the soap rubbed onto the beloved—as it dissolves and strives to fall at the beloved's feet in foam—as the situation of the lover before the beloved. Soap represents the lover in terms of its melting, dissolving, and falling underfoot to become humiliated:

Ezilüp üstine keş keş üter oldı sâbûn

Düşmeğe ayağuna eyledi bir bir ikdâm (Parlatır, 2014, p. 311)

“The soap dissolved upon [the body] and turned into foam. It strived, one by one, to fall at your feet.”

Kâtibî (16th century) expressed a similar meaning to Fuzûlî (d. 1556) with a few different words in the following couplet:

Ezilüp üstine keş keş giçer idi sâbûn

Sürüüp pâyine düşmeğe idedi ikdâm (Kaplan, 2015, p. 203)

“The soap dissolved upon [the body] and turned into foam. It strived to rub against and fall at your feet.”

The dissolving of soap, its melting and falling down in the form of foam, expresses situations through an open metaphor where the lover melts before the beauty of the beloved, falls underfoot, is humiliated, and is ruined and destroyed.

Azaldı kendüsün mahv itdi sâbûn

İrince vasluna çekdi çok âlâm (Soyer, 2002, p. 502)

Raşîd (19th century), contrary to the general notion of the lover melting and becoming miserable due to the pain of separation, describes a melting due to union here. The poet makes a reference to the candle and moth (shama and parwana) metaphor in the couplet. Just as night insects are burned and destroyed when they reach the flame of the candle, the lover melts and disappears like soap that dissolves upon being rubbed onto the beloved's body. The poet emphasizes that the dissolving of soap takes place in the private rooms (halvet), which are the special compartments of Turkish baths:

Ezilüp halvet-i vuslatda misâli sâbûn gibi

O perî-çehre bana şîve-i dellâk eyler (Çetin, 2006, p. 202)

“Dissolving like soap in the private room of union, that fairy-faced one behaves toward me with the coquetry of a bath attendant.”

Tab'î (17th century), while depicting a moment of the beloved washing in the bath in his couplet below, compares the rival to the bath glove (kese) that rubs against the beloved's body, and the lover to a soap that gets crushed, dissolved, and melts underfoot in the face of this situation:

Kîse turmaz sürinür pâyine sâbûn ezilür

Tâs ise dökdi yüzi suyını tâs tamâm (Kaplan, 2015, p. 73)

“The bath glove rubs continuously, soap dissolves at the feet. The bath bowl, on the other hand, completely spilled its honor [water of the face].”

A parallel in terms of meaning is observed between Beyânî’s (d. 1598) statement in his quintet (tahmis) written for Fuzûlî’s (d. 1556) ghazal, which declares that the soap dissolves for the beloved and flows to rub its face against the feet, and Hüsrev Paşa’s expression “soap dissolves at the feet”:

Şâne el urmag ile oldı perişân gîsû

Yine cem ‘ oldı ne sihr itdi o çeşm-i cadû

Yâre sâbûn ezilüp sürdi revân pâyine rû

Tâs elin öpdi hased kıldı kara bagrumı su

Yetdi su cismine reşk aldı tenümden ârâm (Kaplan, 2015, p. 200)

“With the touch of the comb, the hair became disheveled. What magic did that witch’s eye perform that it gathered again? Soap dissolved for the beloved and flowing, rubbed its face against the feet.”

Belîğ (d. 1761) also utilized the metaphor that the lover represented by the soap melts not from touching the beloved, but because the rival, namely the musk-scented bath glove / black bath glove (kîse-i müşgîn), rubs against and touches the beloved:

İstedi kîse-i müşgîn sürine dil-bere çün

Pîç ü tâb eyledi lîf ana ezildi sâbûn (Demirel, 2005, p. 403)

“Whenever the musk-scented bath glove (or black bath glove) wished to rub against the heart-ravisher, the loofah twisted in agony, and the soap dissolved for it.”

Blowing Bubbles from Soap Lather (Sabun köpüğünden kabarcık uçurmak)

Blowing bubbles from soap lather is also called blowing soap bubbles, blowing bubbles (habâb), or blowing lamps (kandil). Blowing foam bubbles, which is one of the children’s games played since ancient times, appears before us in Divan poetry as a part of soap culture (Kaplan, 2015, p. 96). Doğan, on the other hand, describes this game as follows: It is a game in which a person whose hands are full of soap lather in the bath blows into this lather, creating bubbles, and flies them toward the dome of the bath (Doğan, 2005, p. 50). Zâtî (d. 1547) requests the beloved to cut off his head and throw it into the sky like a soap bubble. He wants the beloved to see this as a bubble game. The lover is already the beloved’s toy and can sacrifice their life and head for the beloved at any time:

Pür-hevâdur başımı kes kubbe-i eflâke at

Ey perî hammâmda tut kim uçurdun bir habâb (Köksal, 2017, p. 195)

“Cut off my head, which is full of desire, and throw it to the dome of the skies. O fairy, assume that you blew a bubble in the bath.”

In his reply poem (nazire) written to Ahmedî (d. after 1410) in Edirneli Nazmî’s Mecma’u-n Nezâ’ir, Enverî (16th century) compares the warming up of the air in the morning and the rising of the newly born sun to blowing bubbles from soap lather in a hot bath:

Gördi evvel germ olup seyrân iderken âftâb

Didi kim hammâmda gûyâ uçurdum bir habâb (Köksal, 2017, p. 209)

“The sun first saw it as it warmed up and wandered. It said; it is as if I blew a bubble in the bath.”

Belîğ (d. 1761) says that the coquettish, flirtatious beauty does not stay still in the private compartment of the bath and plays games with soap lather. Juggler-performers (shishabaz) are those who stack bottles on top of their heads and dance in crowds. The poet compares the bubbles flying on top of each other toward the dome of the bath to bottle juggling:

Şişe-bâzî-i habâb ile biraz kurdu oyun

Künc-i halvetde görüp sanma o şûhı mevzun (Demirel, 2005, p. 403)

“Do not think that that flirtatious one stayed composed in the corner of the private room; she set up a game with the bottle-juggling of the bubble.”

Blowing Lamps from Soap (Sabundan kandil uçurmak)

The expression "blowing lamps from soap" is found in the following couplet by Fâzıl (d. 1810). This idiom is explained in *Kâmûs-ı Türkî* under the term “blowing lamps” as “children blowing bubbles from soap lather” (Şemseddin Sami, 2018, p. 841). With the development of technology, toys and devices that blow soap bubbles have been produced. Today, toys are used by children, and foam-producing devices are utilized in some entertainment centers. In Ottoman society, on the other hand, children played this game by blowing the soap lather they worked up in their hands (Kaya, 2022, p. 1304). Fâzıl (d. 1810) mentions that this game of blowing lamps from soap was played in the women's bath, and also speaks of the existence of other games like this one (Levend, 2015, p. 295). It is understood that Fâzıl's (d. 1810) expression “blowing lamps from soap” is used in the same sense as the term “blowing bubbles from soap lather”:

Kimi kandil uçurur sabundan

Gösterir her biri bir dürlü fen (Öztürk, 2002, p. 140)

“Some blow lamps from soap, each one shows a different kind of skill.”

Sending a Piece of Soap to the Beloved (Sevgiliye bir parça sabun göndermek)

The meaning of "I love you," which nowadays is expressed by a red rose or a beautiful, decorated gift, was in old times expressed by a soap or a crumb of soap sent by a young man to the girl he loved (Aydın, 2019, p. 1109). In Divan poetry, the rival is compared to a black crow in many aspects, such as its color and morality. Sâbit (d. 1712) compared his rival to a crow that steals soap, stating that it placed this stolen soap on the edge of the roof of the beloved's house. Among the public, the crow became famous for thievery; there is also a joke about a crow stealing soap among the Nasreddin Hodja jokes. The joke transferred by Şimşek from Sakaoğlu is briefly as follows: When Hodja and his wife came to the lakeside to wash clothes, a crow took the soap and flew away. Seeing his wife upset by the situation, Hodja consoles her by saying, "Don't you see? It needs the soap more than we do" (Şimşek, 2018, p. 143). Crows steal many things, especially food, including soap. The crow's need for soap to be cleansed points to the severity of the crime it committed. The magnitude of the flaws of those who, like the crow, make a habit of being a rival and stealing someone else's property has been pointed out in a humorous style (Şimşek, 2018, p. 143):

Kenâr-ı bâma komuş hurde-i pâre-i sâbûn

Çalup nezâket ile bu siyâh-zâg-ı rezîl (Yardım, 2015, p. 183)

“Stealing with care, this vile black crow placed the crumb of the soap piece on the edge of the roof.”

Soapmaking (Sâbûnculuk)

Evliya Çelebi divided the soapmaking tradesmen in Istanbul into two categories: regular soapmakers and scented soap tradesmen. He mentioned the existence of 200 shops and 500 employees for the regular soapmakers, and 40 shops and 100 employees for the scented soap tradesmen. In addition to the soap shops, he also stated that soap was sold by decorating carts with soaps or by traveling with trays on their heads (Karaman & Dağlı, 2008, pp. 555-556).

In his couplet where he makes a social criticism, Nâbî (d. 1712) compares people who try to praise themselves through insincere, official, formulaic, and superficial conversations to a soap shop, and these formulaic conversations to bars of soap. It is understood that during the period the poet lived, soap was a cleansing agent sold in shops in the form of bars. With the expression "opened shop" in the couplet, it is seen that soap was a valuable commercial commodity and was sold in shops, that its contents were not visible when these shops were closed, and that selling bar soap in shops was so common and well-known at that time that it was compared by the poet to the artificial and superficial conversations of those who saw themselves as the elite of society. If we consider this couplet as a criticism directed at the poets of the period, it emphasizes that the poems and works written in Nâbî's (d. 1712) time lacked originality, resembled one another, and that their purpose was not knowledge, wisdom, or art, but rather making oneself famous or pursuing certain worldly benefits:

Kalublu sohbet-i resm-i hod-fürûşânı

Gören sanurlar açılmış sâbûncı dükkânı (Bilkan, 2011, p. 1246)

"Those who see the superficial and insincere conversations of the self-praisers think that a soap shop has been opened."

Fakîrî (d. 1526), in his work titled *Risâle-i Ta'rifat*, discussed different craftsmen, types, and personalities in Ottoman social life in sections consisting of three couplets each. One of these is the soapmakers, and he provides information regarding soapmaking, such as the crushing of clay, lighting the hearth, melting the fat until morning, and continuously adding water to make it bitter. From these couplets, it is understood that there were difficulties such as enduring hardships in raw material procurement and soapmaking stages, and waiting until morning. It is understood that despite this hardship they endured, the soapmakers did not reflect their pains outwardly and kept them hidden:

Sâbûncılardan eylersen su'âli

Kıl öksüzi vü mihnet pâymâli

Kurup tezgâhını yakar ocağı

Erir tâ subh olunca içi yağı

Sorar isen eger kötü keçesin

Sabûn-ıla suvar dâyim acısın (Gök, 2019, p. 373)

"If you ask the soapmakers (about their state), they are orphaned of clay (their sine qua non) and trampled by hardship. They set up their workbench and light the hearth. Until morning comes, their internal fat [tallow] melts. If you ask what the worst of their profession is, they always water/coat their pain with soap."

In the following couplet, Nâbî (d. 1712) utilized the expression *sabunculuk etme* (practicing soapmaking) not as a profession, but in the sense of working as a bath attendant (*tellak*) who brings and rubs soap. The poet attributed practicing soapmaking to the Turkish bath in the following couplet

of his ghazal, which serves as an example of the hamamiye genre in which he makes a dervish lodge-bath comparison:

Meh-rûylara lîf sürer rîş-i sepîdi

Sâbûnculuk itmede aceb rind-i cihândur (Bilkan, 2011, p. 617)

“His white beard rubs the loofah onto the moon-faced ones; wonder if he is the libertine (rind) of the world in practicing soapmaking.”

Whitened Halva (Sabunî)

When the branches of the soapwort (çöven otu), an herbaceous plant, come into contact with water, they lather and cleaning can be performed. This soap-like plant is also used by halva makers to whiten the halva. Therefore, this whitened halva is called sabunî. Furthermore, it is evident that whitening and turning white are signs of cleanliness, sincerity, and truthfulness. Nâbî (d. 1712) characterized the clean and truthful person, as the opposite of the hypocrite, as someone who sells sabunî halva. As a social criticism, a cross-section of social life in a period when two-faced people and honest people—that is, the wheat and the chaff—could not be distinguished from one another in the marketplace of humanity is depicted:

Bu çâr-sûda aceb fark olunmadı kaldı

Rîyâ-fürûş ile halvâ-fürûş sâbûnî (Bilkan, 2011, p. 1103)

“In this marketplace, how strange that the seller of hypocrisy, meaning the hypocrite, and the seller of white halva remained undistinguished and went unnoticed.”

Conclusion

In Divan poetry, soap has been instrumentalized for the purpose of concretizing abstract concepts beyond its own physical reality. Through comparisons and compounds incorporating the element of soap, poets have rendered abstract meanings visible. Furthermore, they have transformed this object into a piece of evidence that substantiates their thoughts. Consequently, in classical poetry, soap functions not through its own reality, but as an element to which things are compared (mushabbah bih) in the art of metaphor.

Soap has been utilized in comparative relationships both with physical elements such as the sun, moon, cloud, the whiteness of the eye, wine, and dew, and with abstract expressions such as repentance, seeking forgiveness, apology, reliance on God, and truthfulness. In these comparisons, metaphors were constructed based on various grounds of comparison, such as soap's cleansing of dirt, its bar form, its whiteness, and the sense of relief it brings following the washing process. Varieties of soap such as musk soap (miskî sâbûn), the soap of beauty (sâbûn-ı bahâ), and amber-scented soap (sâbûn-ı anberin) have also found a place for themselves among the lines.

Nâbî (d. 1712), who possessed a philosophical (hikami) style, utilizes the metaphor of soap cleansing dirt to instruct people through concrete, lasting, and visible objectifications, demonstrating with tangible examples that repenting and asking for pardon and apology will cleanse sins. On the other hand, Nedîm (d. 1730), whose style was coquettish (shuhane), non-religious, descriptive of concrete things, and grounded in worldly pleasure and delight, claims that the grief and sorrow in the heart, as well as the delusion and misgiving in the soul, will be cleansed with the soap of wine—that is, by drinking alcohol. Each of these two poets conceptualized comparisons regarding soap and cleansing with soap from the perspective of their own lives. Every poet colored the soap they used in their poems with the hue of their own inner mirror.

There are certain characteristics pertaining to one who repents and seeks forgiveness. These include characteristics such as repenting by repeating it multiple times and repenting along with tears.

Poets have aligned these characteristics with the points that must be considered while cleaning with soap. Âsım synchronized repeating forgiveness and repentance with rubbing soap multiple times on a dirty spot; Ahmedî (d. after 1410) synchronized repenting with tears with performing a cleanup by lathering soap with water; and Nâbî (d. 1712) and Nedîm (d. 1730) emphasized that just as the warmth of the water in which soap is lathered facilitates cleaning, a repentance made with hot tears will cleanse sins much better.

With the couplet in which he utilized the term “soap of reliance on God,” Nâbî (d. 1712) delivered a lesson on monotheism (tawhid) to his addressee in accordance with his philosophical style. He emphasized that causes have no effect on the manifestation of an affair and that one should not apply to anyone other than God for the blessings to reach a person. The ugliness of mediation, which is a societal corruption, has been explained.

Folk sayings such as "to dissolve soap" and "soap stain," customs like drying a soap bubble and hanging it for ornament, and sending a piece of soap to express one's love to the beloved have been transmitted to the present day by being reflected into poetry through soap, which is a material culture element. It has been understood that blowing bubbles from soap lather and blowing lamps from soap are games used in the same sense, extending from Ottoman society to our day. This situation reveals the direct reflection of soap usage onto the game and entertainment culture in Ottoman practical life. Against the criticisms made toward Divan poetry as being disconnected from society and abstract to an incomprehensible degree, it has been revealed that soap, as a cleansing agent, is reflected into poetry to the same extent it took place in the lifestyle of society, and that meanings were rendered comprehensible by being concretized through soap.

In this study, culture elements centered on soap in Divan poetry have been examined, and it prepares the ground for future research to be conducted on other elements of material culture and cleanliness culture in classical Turkish poetry.

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Divan Şiirinde Sabun ve Sabunculuk

Giriş

Batı dillerinde sabun kelimesi karşılığında kullanılan soap, savon, sapone gibi tabirleri; erken dönem Germencede “damlayan şey veya reçine” anlamına gelen saipon köküne dayanmaktadır. Geç dönem Latinceye 'sapo' olarak geçmiş ve günümüzde temizlik maddesini karşılayan bir terime dönüşmüştür (Harper, t.y). Mütercim Âsım Efendi'nin Kâmûsu'l-Muhîd Tercümesi'nde “sabun” (es-sâbûn) maddesi; har ve yâbis (sıcak ve kuru) tabiatlı, bedeni mukavvi (güçlendirici) ve evsâhı (kirleri) izâle eden (gideren) maruf bir madde olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca kelimenin Farsça karşılığının “berhûd” olduğu zikredilmektedir (Mütercim Âsım Efendi, t.y.).

Tarihi M.Ö. 6000'li yıllara uzanan sabunun, eski Mısır, Babil, Fenikeliler ve Roma medeniyetlerinde kullanımına dair bilgiler bulunmaktadır (Arnas ve Dardeniz, 2009, s. 242). Ayrıca, Tevrat'ta kül suyu ve sabun ile yıkamaya dair ifadeler bulunmaktadır (Emiroğlu, 2014, s. 203).

Peygamberlerin insanlığa hem manevi rehberlik hem de maddi terakki hususunda öncülük etmesi, İslam kültürü entelektüel mirasının kabullerindendir. Bu düşünceye göre medeniyetin temel taşları olan bazı mesleklerin keşfi peygamberlere dayandırılır (Nursî, 1993, s. 254). Örneğin; Hz. İdris'in terzilik, Hz. Nuh'un gemicilik, Hz. Yusuf'un saatçilik ve Hz. Davut'un demircilik mesleğinin piri sayılması bu tasavvurun somut yansımasıdır (Nursî, 2021, s. 263-264). Zanaat ehli de bu bağlamda icra ettikleri meslekleri peygamberlerden birer miras olarak görmüş ve ilgili peygamberi kendi esnaf birliklerinin piri olarak benimsemiştir. İmam-ı Cafer-i Sâdık'ın rivayetine göre de sabunculuk M.Ö. 6. yüzyıl civarında yaşadığı düşünülen Dânyâl (a.s.)'in eliyle insanlığa öğretilmiştir (Kaba, 2022, s. 172-173). Sabunculuk mesleğinin başlangıcıyla ilgili başka bir görüş ise Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde bulunmaktadır. Bu sabuncu esnafının pirinin Cemşit olduğunu ve bin sene yaşadığı için başka 366 sanatı da onun bulduğunu ifade etmiştir. Sabun yapmak için zeytinyağını kaynatan Cemşit, bir türlü yağa kıvam veremez ve üzüntüsünden ağlarken gözyaşları kaydattığı yağın içine dökülür ve yağ kaskatı kesilir. Böylelikle yağı kalıp haline getirmek için tuzlu su katılacağını öğrenmiş olur (Karaman ve Dağlı, 2008, s. 555-556). Sabunun keşfine dair farklı bir efsane ise Roma Sapo tepesi efsanesidir. Kutsal sayılan Sapo tepesinde kesilen kurbanların kan ve yağları külle karışarak yakındaki Tiber nehrine ulaşmaktadır. Nehirde çamaşır yıkayan kadınlar bu yağlı karışımın çamaşırları daha iyi temizlediğinin farkına varmışlar. Romalılar da tesadüfen sabunu keşfetmişler (Emiroğlu, 2014, s.202).

Türk edebiyatında sabunculuk mesleğini ele alan fütüvvetnâme türünde bazı risaleler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bir kısmı doğrudan doğruya sabunculuğu işlerken bir kısmı da genel meslek gruplarından bahsederken bu zanaata yer ayırmıştır (Gök, 2019; Kaba, 2022). Bu risalelerde sabun yapılacak maddeler, sabun yapımı hatta pazara götürüp satılma usulüne kadar tüm aşamalar ve bu aşamalarda okunacak dualara kadar tarif edilmiştir (Kaba, 2022, s. 172). Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanılan temel üç sabun türü bulunmaktadır. Beyaz sabun en kıymetlisi olmakla birlikte

beden ve elbise yıkamak için kullanılır. Yeşil sabun bulaşık ve çocuk bezi yıkamada, kara sabun ise kokusu pek hoş olmamakla birlikte sadece çamaşır yıkamada kullanılmaktadır (Cengiz, 1993, s. 45). Bu temel türlerden herhangi birinden sayılabilen başka sabun adları ise şunlardır: Kokulu olmasıyla öne çıkan mis sabunu, çiçek sabunu, misk sabunu, alaca sabun, Arap sabunu, seng-i Musa sabunu, miheng sabunu, Enderun sabunu, Halep sabunu, kasap sabunu, Edirne saray sabunu, fes sabunu, Girit sabunu, Irakî sabun, Kandiye sabunu, Trabluskarî sabun ve leke sabunu gibi birçok sabun bulunmaktadır (Emiroğlu, 2014, s.202).

Günümüzde temizlik maddesi olarak kullanımı neredeyse kaybolmaya yüz tutan toprak, kil, kül ve küllü su, sabun ile beraber veya sabuna ulaşılamadığı eski zamanlarda yoğun olarak kullanılmıştır. Toprak, kil ve kül ulaşması kolay ve ucuz hatta bazı yer ve zamanlarda bedava ulaşılacak temizlik maddeleridir. Günümüzde bu maddeler genellikle sabun veya temizlik maddesi yapımında kısmen ham madde olarak kullanıldığı bilinmektedir (Öztürk, 2010, s. 81).

Kil ya da Farsça ifadesiyle gîl, yeşilimsi yağlı bir toprak çeşididir. Sabun yerine kullanılan temizlik malzemelerindendir. Osmanlı toplumunda kil ıslatılıp yumuşatılarak kadınlar tarafından saçlarının yumuşaması ve temizliği için yaygın olarak kullanılmaktadır (Öztürk, 2010, s. 81). Kil'in menşei göstermesi ve temizlikte kullanımı açısından Revânî (16.yy.)'nin beyti yol göstericidir. Şair, sevgilisinin aşkıyla ölürse vücudu toprağa karıştığında, o toprağın kil yapılmasını istemektedir. Bu kilin temizliğine dikkat çekmiş. Hamama gidenlerin kendi mezarının toprağından oluşan bu temiz kili kullanıp yıkanmak için kendilerine sürmesini talep etmekte. Bu beyit, kil ve toprağın temizlik için kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Gül yüzölülerün şevki ile hâk olur isem

Hammâma varanlar sürüneler gîl-i pâküm (Avşar, 2017, s. 324)

“Gül yüzlerin arzusuyla toprak olursam, hamama gidenler benim temiz toprağımi (kil’imi) sürünsünler.

Havlu, peştamal, kese, tas, tarak ve ayna gibi eşyaları içeren hamam takımlarının vazgeçilmez öğelerinden biri de sabundur. Osmanlı toplumunda kadınların kullandığı hamam takımları daha fazla eşya, yiyecek ve içeceği içermektedir. Fakat hem erkeklerin hem de kadınların kullanmış olduğu hamam takımlarında sabun bulunmaktadır. Hamamlarda tellak veya natır tarafından keseleme yapıldıktan sonra sabun; lenger denilen yayvan, geniş, bakır veya pirinç gibi maddelerden imal edilen bir kap içinde köpürtülür. Köpürtülen sabunlar lif ile insan vücuduna sürülerek kullanılır. Eğer sabunlanılacak kişi yeni doğmuş bir çocuksa sabunlama lifle değil daha yumuşak bir tülbent ile yapılır. Kildan, sabun ile alakadar diğer bir eşyadır. Kildan: Sabun koymaya ve taşımaya yaran bir kutudur. Yıkama esnasında ıslanmış olan sabunun suyunun süzülmesi için bazı kildanlarda delikler bulunmaktadır (Kaplan, 2015, s. 47). Osmanlı protokol davetlerinde kullanılan sabunlar ise yerli misk, Edirne saray ve Girit sabunu gibi kıymetli sabunlardı. Önceleri divan-ı hümayun yemeklerinin bitiminde vezirler için ibrik ve leğen; ulema için günümüz ıslak mendilleri misali sabunlu dest-mâl getirilmesi bir âdet olduğu gibi kibar çevrelerde sabun ile el yıkarken sabunu elden kaçırmak ise ayıp görülen davranışlardan biridir (Arısan ve Arısan Güney, 2000, s. 212-213).

Sabunun temizlik maddesi yönüyle kullanımı hem kişisel temizlik hem eşya temizlik aracı olarak, kesintiye uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Süs ve koku eşyası ayrıca ticaret maddesi olarak zamanımızda olduğu gibi sabunun Osmanlı toplum hayatında da önemli bir yere sahip olmuştur. Bunlara ek olarak sabunun tedavi amaçlı kullanımı da bilinmektedir (Sert, 2021, s.1). Sabun parasal bir kıymete de sahip olduğundan bazı şer’iyye sicillerinde sabun hırsızlığına rastlanmaktaydı (Öztürk, 2010, s. 88). Divan şairleri, gündelik hayatın içinde yer almış olan sabun ile ilgili birçok manayı hayal ederek şiirlerinde çeşitli benzetmeler ve deyimler içinde kullanmışlardır. Divan şiirinde sabun; temizlik işlevi, şekli ve rengi yönünden çeşitli unsurlarla

ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda ay, nasihat, tövbe, tevekkül ve doğruluk gibi maddi ve manevi unsurlar sabuna benzetilmiştir. Ayrıca eski zamanlardan zamanımıza kadar ulaşan sabun köpüğü uçurma oyunu da sabunun kültürümüzde yüklendiği manaları bize göstermektedir.

Sâbûn-ı meh

Gece vakti ayın parlaklığı ile hem kendini hem de gece karanlığında bir derece dünyamızı aydınlatması, şair tarafından sabunun siyah kirleri yıkayıp temizledikten sonra oluşan beyazlıkla benzetme ilişkisi kurulmuştur. Gökteki ayı sabuna benzeten Nâbî (ö. 1712), ay sabunu ile gecenin kir olan karanlığını temizlemiş. Teşbih-i belîğ olan sâbûn-ı meh, güzel benzetmedir. Sabun ve ay benzetmesi, temizlik yönünden olabileceği gibi şekil ve renk yönünden de olabileceği anlaşılmaktadır. Ayın şekil ve rengi ile beyaz sabunun şekil ve rengi arasında bir benzerlik vardır. Beyitte af ile günahların temizlenmesi fikri temel alınarak, af dilemek yıldıza benzetilmiştir. Bu duruma sabunun kirleri temizlemesinde yola çıkılarak ayın gece karanlığını temizlemesi delil getirilmiştir. Af yıldızı ve günahları temizlemesi ile ay sabunu ve gece karanlığını temizlemesi arasında mürettep bir leff ü neşr sanatı bulunması bu delil olma durumunu kuvvetlendirmektedir.

Olmaz günâh kevkebe-i afve pâ-y-dâr

Sâbûn-ı mehle lekke-i şeb nâ-bedîd olur (Bilkan, 2011, s. 621)

“Af yıldızına günah kalıcı olamaz. Ay sabunu ile gece kire görünmez olur.”

Figânî (16. yy.), gökteki ayın cismini sabuna, güneşi su getiren çeşmeye benzeterek feleğin geceliği üzerindeki karanlık kire yıkatmaktadır. Her iki şair de gece karanlığını kire, ayı da sabuna benzettiği görülmektedir. Figânî (16. yy.) daha açık bir ifade ile ay ve halesinin görüntüsünü fiziksel bir sabuna benzettiği anlaşılmaktadır. Su olmadan sabun işlevini yerine getirememesi ile ayın aydınlatma işlevi için güneşe ihtiyaç duymasını, güneşin su çeşmesine benzetilmesiyle ifade edilmektedir.

Yumağa çirk-i şebi câme-hâb-ı gerdûndan

Getürdi çeşme-i hûr âb kurs-ı meh sâbûn (Çaylı Cankurt, 2015, s. 22)

“Gecenin kirini, feleğin uyku elbisesinden yıkamak için Güneş çeşmesi su, daire biçimindeki ay sabununu getirdi.”

Bosnalı Sâbit’in (ö. 1712) argo olarak da yorumlanabilecek beytinde çamaşırcı kadınları, ay sabunu ile altın güneş leğeninde gömleklerini gülsuyuyla yıkamalarını betimlemektedir.

Zer teşt-i âfitâbda sâbûn-ı mâh ile

Gömleklerin gülâb ile yur câme-şûları (Aydın, 2019, s. 639)

“Altın güneş leğeninde ay sabunu ile çamaşır yıkayıcılar gül suyuyla gömleklerini yıkarlar.”

Sabun köpüğü ve beyaz bulut

Zînetî (ö. 1556) sevgilisini parlak aya; Fasîhî (ö. 1743) ise parlak güneşe benzetmektedir. Söz konusu olan güzel sevgili hamamda sabun süründüğünde vücudunda oluşan sabun köpükleri ise beyaz bir bulut kümesine benzetilerek, sanki ay veya güneşin (sevgilinin) önüne bulut geçmiş gibi hayal ettirmektedirler.

Înüp ebr-i sefid eyler ihâta mâh-ı tâbânı

Süründükçe varup halvetde sâbûn ol meh-i enver (Kılıç, 2010, s. 587)

“Sabun, gidip o en parlak aya özel odada süründükçe, beyaz bulutlar iner, parlak ayı kaplar.”

Ezilüp sâbûn süründi ol şeh-i bî-ihâyâr

Gûyiyâ ebr-i sefide girdi mihr-i tâbdâr (Gökalp, 2001, s. 153)

“O genç güzel süründü, sabun ezildi. Parlak güneş sanki beyaz buluta girdi.”

Sâbûn-ı subh

Sabun merkezli tamlamalardan şair Zâtî’ye (ö. 1547) ait garîb bir tamlama bulunmaktadır. Karakaş’ın hazırladığı Şahabeddin Süleyman ait Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye’de çok yazmak, yeni hayaller üretmek ve yeni tabirler bulmak amacıyla yanlış ve manasız birçok sözler ortaya çıkarıldığı ifade edilmiştir. Bu yanlış sözlere ise Zâtî’ye (ö. 1547) ait olan sâbûn-ı subh terkibi örnek verilmiştir. Soğuk, hatalı ve yanlış bir mazmun olarak değerlendirilmiştir (Karakaş, 2022, s. 77). Zâtî (ö. 1547), sabah vaktini sabuna, eski felsefenin dokuz kat olarak tabir ettiği semayı dokuz kubbeli bir hamama, güneşi sabun köpüğüne, bu hamamı inşa eden sanatkarını da Allah’a benzetmektedir. Şair; bir çocuğun ellerindeki sabun köpüklerini hamam kubbesine doğru uçurma kolaylığıyla, Allah’ın da kudret eliyle sabah sabunundan çıkmış bir kabarcığa benzeyen güneşi gökyüzüne yükselttiğini hayal etmektedir. Vücûdî’nin (16. yy.) aşağıdaki beyitte sabun kabarcığını gün veya güneşe benzetmesi de Zâtî’nin (ö. 1547) beytinin anlamını teyit etmektedir.

Kudret eliyle sâni’-i hammâm-ı nüh-kıbâb

Sâbûn-ı subh ile düzüp uçurdu bir habâb (Kurtoglu, 2017, s. 55)

“Dokuz kubbeli hamamın Sâni (yaratıcısı) kudret eliyle düzüp sabah sabun ile bir köpük uçurdu.”

Yaptığımız bu çalışmada taramış olduğumuz eserlerde sâbûn-ı subh tabirine yakın subh sâbûnı ifadesine Vücûdî’nin (16. yy.) Hayâl ü Yâr Mesnevisi’nde rastlanmıştır (Aydemir, 2009, s. 136). Vücûdî (16. yy.) sabun köpüğü uçurma oyunu hayaliyle feleği kişileştirerek sabah sabununu bulup köpürterek gündüz ya da güneş kabarcığını uçurduğunu anlatmaktadır. Güneşin bir kabarcığa benzetilmesi daha olası gözükmetedir (Kaplan ve Poyraz, 2010, s. 171).

Subh sâbûnını bulup ezrek

Gün gibi bir habâb uçurdu felek (Aydemir, 2007, s. 136)

“Felek, sabah sabununu bulup ezerek gündüz gibi bir kabarcık uçurdu.”

Vücûdî’nin (16. yy.) beytinde subh sâbûnı tabirini yerinde kullanması, Şahabeddin Süleyman tarafından yukarıda Zâtî’ye (ö. 1547) yapılan eleştirinin haklılığının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sâbûn-ı jâle

Sâbit (ö. 1712) sabahları yaprak ve çiçeklerin üzerinde görülen çiğ yani su damlasını sabuna benzetmiştir. Bu su damlasıyla gül yaprağında oluşan canlılık, parlaklık ve güzellik; bir güzel bir kadının yüzünü sabun ile yıkadıktan sonra oluşan güzellik ve parlaklıkla eş tutulmuştur.

Çemende bir yüzi yunmuşca şûhdur gül-i ter

O âb ü tâba bu sâbûn-ı jâledür bâ’is (Ayдын, 2019, s. 691)

“Taze gül çimenlikte yüzü yıkanmış gibi şuhtur. O parlak güzelliğe bu jale sabunu sebep olmuştur.”

Sâbûn-ı pend

Nasihat ile insan kötü huy ve alışkanlıklarından vazgeçebilir, kendini düzeltebilir. Dolayısıyla nasihat insan karakterindeki kötülükleri düzelterek pislikleri temizleyebilir. Nâbî (ö. 1712), keskin bir kişilik tespiti yaptığı gazelinde; nasihatı sabuna benzeterek insanların kötü huyları,

alışkanlıkları nasihat ile temizlenebileceğini fakat yaradılıştan kötü ve soyu kirli olanların kötülükleri nasihat sabunu ile temizlenemeyeceğini ifade etmiştir. Şairin bu fikrinin, İslam dininin kader anlayışıyla çeliştiği düşünülmektedir. Peygamberlerin soyunun temizliği noktasında şüphe yoktur. Fakat tarihte birkaç peygamberlerin bazı çocuklarının kendilerine inanmayıp kötü huylarından vazgeçmediği gibi bir kısım soyu kötü zalim kimselerin çocuklarının iyi birer insan olmaları, aslında kişinin kötülüğü yaradılıştan değil kendi seçimleriyle olduğuna bir delil hükmündedir. İnsan yaradılıştan kötü yaratılmış ve bundan dolayı kötülük işlemeye mecbur edilmişse yaptıklarından sorumlu tutulamaz; çünkü hür iradesiyle bir şey yapmamış zorunlu olarak o yola sevk olunmuştur. Aslında kader anlayışımıza göre insan, kendi seçimi veya tercihi olmayan hiçbir şeyden sorumlu tutulamaz.

Diğer taraftan “ekmek neylesin hırayı, sabun neylesin karayı” ve “karaya sabun, deliye öğüt neylesin” atasözleri; özü bozuk olan kişilerin eğitim veya öğütle düzeltemeyeceğini ifade etmektedir (Aksu vd., 2022, s.232, 343). Buna bağlı olarak sabunla ilişkili olan bu iki atasözüyle Nâbî’nin (ö. 1712) insan fitratı konusundaki düşüncesi arasında bir uyum görülmektedir.

Sâbûn-ı pend itmez eser hubs-ı tab’ına

Aslı denî cibilleti murdâr olanların (Bilkan, 2011, s. 783)

“Alçak tabiatlı, soyu pis olanların, yaradılıştaki pisliğe nasihat sabunu tesir etmez.”

Sâbûn-ı tevbe

Osmanlı döneminde evlerde, özellikle saraylar ve haremelerde her ayın ilk günleri temizlik yapmak bir âdet ve kural olmuştur. Muhtelif yerlerde serili olan halılar -bu halılardan bir türü de Mısır halılarıdır- sabun köpüğü serpilip silmek suretiyle temizlik işlemi yapılmaktaydı (Akgündüz, 2002, s. 600). Nâbî (ö. 1712), çulların kirini temizlemede nasıl sabun kullanılırsa öyle de günah kirlerini de tövbe sabununun yani tövbenin temizleyebileceğini ifade etmiştir. Tövbe-sabun teşbihi ile maddi bir temizlik aracı olan sabundan yola çıkılarak manevi bir temizlik vasıtası olan tövbe dersi verilmiştir. Zaten teşbihin temel amacı anlatıyı somutlaştırarak kuvvetlendirmektir. Bu beyitte pelâs diye tabir edilen hem yere serilen hem giyilen bir çulun temizliğinin sabun ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sabunculuktaki üç arınmadan üçüncüsü tevbe-i nasûh ve tevbe-i bâtin’dir (Alper, 2016, s. 59.)

Sâbûn-ı tevbeden olur imdâd Nâbiyâ

Çirk-i pelâs-ı ma’siyetün şüst ü şûsına (Bilkan, 2011, s. 971)

“Ey Nâbî! tövbe sabununun, günah çulunun kirinin yıkanmasına yardımcı olur.”

Sabun, suyla beraber kullanıldığında işlevseldir. Yoksa tek başına temizlik neticesi alınamaz. Ahmedî (ö. 1410’dan sonra) de bu düşünceden hareketle tövbe sabunun gözyaşı suyuyla birleştirerek günah kirlerini temizlemek için kullanmaktadır. Gözyaşı ile yapılan tövbenin, günahları temizlemekte daha etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Günâha tevbe-y-ile gözyaşını salgıl kim

Bu çirke gözyaşındır su vü tevbedür sâbûn (Akdoğan, t.y., s. 164)

“Günaha tövbe ile gözyaşını sal ki bu kire sabun tövbedir ve su gözyaşındır.”

Sabunun kullanımı suyla, özellik de sıcak su ile sabunu çok köpürtüp iyi bir temizlik yaptırır. Nedîm’in (ö. 1730) sıcak su vurgusu yaptığı beytinde; sabun, tövbeye benzetildiğinde onun suyu yeni akıtılmış sıcak gözyaşı olacak ki insanın günahlarını temizlesin.

Günâhı tevbe etmez şüst ü şû eşk-i nedâmetsiz

Belî germiyyet-i âb iledir te’sîri sâbûnun (Macit, 2017, s. 236)

“Tövbe, pişmanlık gözyaşı olmadan günahı yıkamaz. Bilinir ki, sabunun tesiri suyun sıcaklığı iledir.”

Lebîb (18. yy.) tövbe sabunun kullanımına farklı, keyifli bir bakış açısı sunmuştur. Sabun vücuda sürüldükçe kirlerin çıkmasıyla bedende nasıl rahatlık meydana getirirse öyle de tövbe sabununun kullanılmasıyla, tövbe ettikçe günahlardan kurtulmanın da insana keyif ve lezzet verdiği somutlaştırılmıştır.

Etmen efendiler buyurun künc-i hücrede

Sâbûn-ı tevbe ile edin kesb-i keyf-i kâim (Kurtoğlu, 2017, s. 366)

“Efendiler etmeyin! Tövbe sabunu ile hücre köşesinde arzuyu keyif edinin.”

Sâbûn-ı istiğfâr

Sabun, iyi köpürmesiyle temizlik yapması sıcak bir ortamda sıcak su ile temasından meydana gelir. Sâmi (ö. 1734) günahlardan istiğfar etmeyi sabuna benzetererek, istiğfarın tesir edip günahları temizlemesi için insanın pişmanlıktan sinesinde hamam gibi sıcak yangınların olması gerektiğini beyan etmekte.

Sîne de sûziş gerek çirk-i güneh pâk olmağa

Eylemez sâbûn-ı istiğfâr eser hammâmsuz (Kutlar, 2004, s. 326)

“Günah kirinden temiz olmak için sinede yangın gerek, istiğfar sabunu hamamsız tesir etmez.”

Sâbûn-ı i'tizâr

Aşağıdaki beyitte Nâbi (ö. 1712) tarafından özür dileme sabunu manasında kullanılmış olan sâbûn-ı i'tizâr, tövbe sabunu ile yakın anlamlarda kullanılmıştır. Geçmişte yapılmış dinin yasakladığı amellerin kirlilik hükmünde olan günahlar, Allah'tan bağışlanmayı dilemekle özellikle de sıcak gözyaşı ile içtenlikle yapılan bağışlanma dileği ile temizlenebileceği ifade edilmiştir.

Kalır mı çirk ile âlude câme-i a'mâl

Sirişk-i germ ile sâbûn-ı i'tizâr o mudur (Bilkan, 2011, s. 550)

“Amellerin elbisesi kirli kalır mı? Sıcak gözyaşı ile özür dileme sabunu o mudur?”

Klasik Türk şiirinin son dönem şairlerinden olan Mehmet Âsım Efendi'nin (19. yy.), Fatîm tezkiresinde bulunan aşağıdaki beytinde sâbûn-ı i'tizâr ve sâbûn-ı tevbe yerine sâbûn-ı maâzir tabirini kullanmıştır. Maâzir, özürler anlamındadır. Şairin beyitte hem özür kelimesini çoğul kullanması hem de yüz sayısını kullanması: af ve özür dilemenin ve tövbe etmenin çok kez yapılmasıyla ancak geçerlilik kazanmasına ve kararlılığı göstermesine işaret etmiş. Yine sabunla bir şey yıkanırken birçok kez sürülerek yıkama ve temizleme işlemi yapılması, özrün birçok kez dilenmesi lüzumuyla alakalı gözükmektedir.

Elde sad hayf ki sâbûn-ı maâzir yok iken

Tenim âmihte-i çirk-i günâh eyleyemem (Çiftçi, 2017, s. 328)

“Ne yazık ki elde yüz (tane) özür sabun yok iken, vücudum(u) günah pislikleriyle karıştırmak istemem.”

Sâbûn-ı tevekkül

Nâbi (ö. 1712), teşbih-i belîğ yoluyla sineyi leğene, tevekkülü sabuna benzetmiş. İnsanın kendine düşen gerekli tedbirleri aldıktan sonra neticeyi Allah'tan beklemesine tevekkül denmekte.

Beyitte tevekkülün zıddı ise neticeyi veya tesir sebeplerden ve araçlardan beklemek olarak görülmüştür. Kalp leğenindeki sabun, kir hükmünde olan sebepleri temizlemesi, İnsanın Allah’a güvenerek neticeleri ondan beklemesi, başka kimseleri kalbinden çıkarmasıdır, onlardan bir menfaat beklememesidir. Şair, tevekkül sabununa hem sebep kirlerini temizletmiş hem de tevekkülün kir hükmünde olan tavassuttan daha kıymetli olduğuna işaret etmiştir.

‘Arife ‘aybdur âlâyîş-i çirk-i esbâb

Legen-i sînede sâbûn-ı tevekkül var iken (Bilkan, 2011, s. 873)

“Sine leğeninde tevekkül sabunu varken, irfan sahibi olan kimseye sebeplerin kirinin gösterişini yapmak ayıptır.”

Sâbûn-ı sıdk

Mustafa Âlî (ö. 1600) tasavvuf ehli olan kimseyi nazara alarak, sabuna benzettiği doğrulukla, riya yani gösteriş kirini temizlemeye yeterli olmayacağını düşünerek vücudun elbisesini kırmızı şarapla yıkamasını tavsiye etmektedir. Yani tüm benliğini aşk-ı ilahi doldurmasını istemektedir. O zaman kişinin riya, gösteriş ve iki yüzlülüğten kurtulacağını ifade etmektedir. Şair, burada zahitlik ve rintlik meşreplerini gözümüzde canlandırmış. Zahitliğin işe yaramayacağını ancak rintlikle hakiki samimiyete ulaşılacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla doğruluk sabunu olan sâbûn-ı sıdk ile zâhîde veya zahitliğe istiare yapılmaktadır.

Çirk-i riyâ ki çıkmaya sâbûn-ı sıdk ile

Sûfi şarâb-ı âl ile ten-câmesin yuya (Aksoyak, 2018, s. 1149)

“Riya kiri ki doğruluk sabunu ile temizlenmek istemez. Sofî, vücut elbisesini kırmızı şarap ile yıkasın”

Sâbûn-ı mey

Sabuna benzetilen şarap, insanın gönlündeki kederi sabunun kirleri yıkayıp temizlediği gibi temizleyeceği söylenmektedir. Hatta daha ileri giderek şarap sabununun kirli suyu yersiz korkuları ve bardak dibinde kalan tortuya benzeyen vehimleri dahi temizleyeceği ifade edilmiş. Nedîm (ö. 1730), içilen şarabın verdiği sarhoşlukla insanın aklını uyutarak, geçici ve yalancı bir rahatlığa kavuşmasını gönlündeki kederden ve kuruntulardan kurtulma olarak görmüş.

Sâbûn-ı meyle gerd-i keder dilde pâk olur

Çirkâbı dahu lâ-y-şûy-ı vehmnâk olur (Macit, 2017, s. 236)

“Gönlündeki keder tozu içki sabunu ile temizlenir. Kirli suyu dahi vehim tortusunu temizleyen olur.”

Beyâz dîde sâbûn

Çambak Çelebi (16. yy.) sevgilinin güzellik unsurlarından olan kirpik ve gözü, lif ve sabuna benzetmiştir. Sevgilinin temiz bedenine kirpik lifi ve göz sabununun yeterli olacaktır. Gözün beyazlığı, sabunun temel rengine, paklık ve parlaklık rengi olan beyazlığın ifadesi olmuştur.

Müje lif ü beyâz dîde sâbûn

Yiter ol pâk cisme ey dil-ârâm (Kaplan, 2015, s. 196)

“Ey gönül süsleyenim! O temiz cisme kirpik lif ve beyaz göz sabun (olarak) yeter.”

Miskî Sâbûn

Misk sabunu, sabunun kıymetli ve güzel kokulu bir çeşididir. Bu sabunun diğer bir adı da Hünkârî sabundur. Yüksek makam sahiplerine hediye edilecek derecede kıymetli olan bu ürünün,

kızların çeyizlerinde ve özel eşyaları arasında bulunacak kadar önemli bir yeri de vardır (Öztürk, 2010, s. 90). Evliya Çelebi de koyun yağından üretilen sabunların kokusunun kötü olduğunu; fakat Şam, Kudüs ve Nablus'tan gelen sabunların misk kokulu beyaz güzel sabunlar olarak tarif etmiştir (Karaman ve Dağlı, 2008, s. 556). Nâbî (ö. 1712), toplumdaki riyakârları tenkit ettiği gazelinde; makam ve mevki sevdalısı olan kimsenin dünyadan vazgeçmesi, el çekmesi için yine o kişiye amber aroması katılarak yapılan misk sabunu, gümüş leğen ve ibrik gerektiği ifade etmiştir. Âleminden el yıkamak: ölmek veya dünya işlerini bırakıp ahiret işlerine yönelmek olarak düşünüldüğünde; Nâbî (ö. 1712) hicivli bir üslup ile böyle makam sevdalısı kimselerin âleminden vazgeçebilmeleri için bile maddi değerleri yüksek olan metalara ihtiyaç duyacaklarını belirtmiştir. Dolayısıyla makam sevdalıları yine amaçlarına ulaşamamış olacaktırlar.

Sana ey câh-perest el yumaga 'âleminden

Miski sâbûn ile sîmîn legen ibrik gerek (Bilkan, 2011, s. 776)

“Ey makam sevdalısı âleminden el yıkamak için sana misk sabunu ile gümüş leğen, ibrik gerek.”

Sümbülzâde Vehbî (ö. 1809) *Âgaz-Kerden-i Zen-Düst Der-Vasf-ı Zenân İşve-Zebân* adlı hamamnamesinde geçen aşağıdaki beyitte: aşığa istiare ettiği misk sabun, aşırı bir istekle sevgiliye sürüp, ezilip, eriyerek, canını feda edip tükenmektedir. Kokulu bir sabun türü olan miskî sabunun özellikle maşuk tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Ezilüp şevk ile hadden efzûn

Eridür cânını miskî sâbûn (Kaplan, 2015, s. 282)

“Misk sabunu, şevk ile haddinden fazla ezilip, canını eritir.”

Sabun-ı bahâ

Sâbûn-ı bahâ, güzellik sabunu veya zarafet sabunu anlamına gelmektedir. Râşid (ö. 1892) vâiz redifli gazelinde toplum yapısı içinde din görevlisinde gördüğü bir kusuru tenkit etmektedir. Cemaatin, vaizi âlim faziletli bir kimse sandığını aslında onun kitabı güzellik sabununa sattığını söyler. Vâizin sattığı kitap: vaaz verilen bir din kitabı ya da Kur'an-ı Kerim olduğu düşünüldüğünde ve “Âyetlerimi az bir karşılığa satmayın”¹ ayetinin meali düşünüldüğünde şair vaiz için çok büyük bir suçlama yaparak eleştiride bulunmaktadır. Dini hükümlerini ders verip tebliğ eden kimsenin de bizzat bu hükümlere uyması gerekir. Aksi durumda halk tarafından tenkit edilecektir. Görevini kötüye kullanarak bunun karşılığında dünyevi bir kazanç elde etmek ise geçip gidecek süslü bir sabun elde etmek gibi gösterilmiştir (Özbay, 2016, s. 4). Beyitte sâbûn-ı bahâ, zahiri güzel bir sabun ama ona ödenen ücret karşısında çok kıymetsiz bir meta olarak gösterilmiştir. Netice olarak: ahireti dünya için satmak. Daimî, baki ve paha biçilmez, manevi bir hakikati; geçici, fani, maddi bir maddeye satmanın ne kadar büyük bir hata olduğu ders verilmiştir.

Zann iderler anı nihrîr-i cemâ'at ne 'aceb

İtdi sâbûn-ı bahâ satdı kitâbı vâ'iz (Çetin, 2006, s. 223)

“Onu cemaatin âlimi zannederler, ne acayip! Vaiz, kitabı sattı, güzellik/zarafet sabunu yaptı.”

¹ Bakara Suresi, 41. Ayet.

Sâbûn-ı anberin

Sabun çeşitlerinden biri de amber kokulu sabun yani sâbûn-ı anberindir. Güftî (ö. 1677), *Hikayet-i germ-âbe vü mu'amele-i dellâk u Acem-i Seyyah* adlı eserinde hamamdaki bir tellak tarafında sevgilin nazik ince vücudunu amber kokulu bir sabun ile yıkandığını ifade etmiş.

Cism-i nâzûk-terîn anun dellâk

İtdi sâbûn-ı anberin ile pâk (Kaplan, 2015, s. 217)

“Tellak onun incecik cismini amber kokulu sabun ile temizledi.”

Sabun köpüğü kurutup asmak / sâbûn-ı masnu'

Âvîze-i ra'nâ eylemek deyimi hem güzel bir şekilde asmak hem sabun köpüğünün asılarak kurulması ve süs eşyası olarak kullanılması hem de mecazen birini iyi bir makama yükseltmek anlamlarına geldiği anlaşılmaktadır. Aydın, Sâbit'in (ö. 1712) beytini aşağıdaki gibi anlamlandırmıştır:

“Eğer sanat eseri olan, özenle yapılmış sabun köpüğü saklansa meşhur olması için güzel bir şekilde asılırdı...Söz konusu beyitler, Çorlulu Ali Paşa Camii ve Tersanesi'nin inşası dolayısıyla Çorlulu Ali Paşa (ö. 1123/1711)'ya sunduğu kasidesinden parçalardır. Sâbit, bir taraftan kaliteli bir sabunun nasıl olduğunu anlatırken, diğer taraftan memduhundan kendisine yardımda bulunmasını talep etmiştir. Beyitlerdeki hayallerin mecaz anlamda neyi ifade ettiğini şu şekilde açıklayabiliriz: Özenle yapılmış bir sabunun köpüğü muhafaza edilirken kaliteli olması için asılıp kurutulurdu. Koruyan, himaye eden kimse (sâbûn-ı masnû) olan Çorlulu Ali Paşa, değer görmeyen bir kişiyi (habâbî) himaye etse, tanınmış bir kişi olması için onu güzel bir makama yükseltirdi (âvîze-i ra'nâ eyler idi)” (Aydın, 2019, s. 505).

Sâbit'in (ö. 1712) bu beytinde bazı güzel sabun köpüklerinin kurutularak, bir avize gibi asarak süs eşyası olarak kullanmanın o devrin bir âdeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair, memduhunu sanatlı bir sabuna; kendini ise önemsiz bir sabun köpüğüne benzetmiş. Memduhu olan Ali Paşa (17 ve 18. yy.), şairi himaye etmek isterse onu güzel bir avize gibi meşhur edebileceğini ifade etmektedir.

Berây-ı şöhet eyler idi bir âvîze-i ra'nâ

Eger sâbûn-ı masnu' habâbî hıfza kasd itse (Aydın, 2019, s. 997)

“Eğer sanatlı yapılmış olan sabun, sabun köpüklerinin muhafaza etmeye niyet etse, şöhet için bir güzel avize yapardı.”

Sabun lekesi ve leke

“Sabunun lekesi var, onun yok” ve “Sabunun çıkarmadığı lekeyi zenginlik çıkarır” halk deyişi gibi bazı ifadeler var (Öztürk, 2010, s. 81). Bunlardan bazıları divan şiirinde de kendine yer bulmuştur. Fâzıl (ö. 1810), *Zenânnâmesi*'nde fahişelik yapan bir kadının mahalleli ve imam tarafından basılması hengâmında kadının imamı içeri teftişe çağırıp rüşvet vererek imam tarafından temize çıkarılmasını anlatmaktadır. Rüşvetçi imam: “Yâ Rab bizi iftiradan sakla” diye söze başlamış ve bu hatunun zina yaptığına dair bir ayıbını görmediğini ifade etmiştir. “Sabunun lekesi var, onun yok” deyimi söyler gibi bu kadının namusunda leke olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca malum kadının rüşvet vererek bu namus lekesinden kurtulması ise; sabunun çıkarmadığı lekeyi zenginlik çıkarır, söylemini doğrulamaktadır.

Görmedik 'aybını bu hâtunun

Lekesi var mı 'acep sabunun (Öztürk, 2002, s. 146)

“Bu hatunun ayıbını görmedik, acaba sabunun lekesi var mı?”

Bazı lekeler var ki sabun onları çıkarıp temizlemekte fayda etmez. Bu durumu Sâmî (ö. 1734), çıkmaz lekeler gibi gönlü kararmış olanlar aşkın bereketinden nasiplenemez demiştir.

Tîre-dil feyz-i sabâh-ı 'aşkdan bî-behredür

Lekke-i nâ-şüstenî imdâd-ı sâbûn istemez (Kutlar, 2004, s. 322)

“Kararmış gönlü aşk sabahının feyzinden mahrumdur. Yıkanması mümkün olmayan leke sabunun yardımını istemez.”

Kalp güneşinin kalıbı, her şeyin üstündeki gece karanlığını temizleyen güneş gibi kalp kalıbında bir sabuna benzetilmiştir. Sâbit (ö. 1712), bu denli temiz ve temizleyici bir sabun ve güneş gibi bir kalbe sahip olmasından dolayı kendine atılacak iftira lekelerini temizleyip günahsızlığını ispat edecektir.

Süst ü şevk-i nokta-ı tezvîre zeyl-i 'ismetüm

Kâleb-i hûrşîd-i kalbün gibi bir sâbûn bulur (Aydın, 2019, s. 1203)

“Günahsız eteğim, yalan lekesini parlatma ve yıkamaya, kalp güneşinin kalıbı gibi bir sabun bulur.”

Sabun ezmek

Ezmek sözcüğü; üstüne basarak veya bir şey arasına sıkıştırarak yassılaştırmak, biçimini değiştirmektir (TDK, 2011, s. 844). Bir kuvvetin etkisiyle, çığnemek, ufalanmak, parçalanmak. Katı halindeki bazı maddelerin sulandırılıp sürtülmek suretiyle eritilmesidir. Mecaz olarak yok edilmek, mahvedilmek. Bir şeyin baskısı, ağırlığı altında bunalmak, sıkılmak gibi sözlük anlamlarına gelmektedir. Sabunun ezilmesi; bir deyim olarak, sevgilinin vücuduna sürülmekten erimek, rakibin sevgiliye temasından dolayı sıkıntıdan erimek ve eriyip sevgilinin ayağına yüz sürmek veya ayakaltında zelil olmak anlamlarında kullanılmaktadır.

Fuzûlî (ö. 1556), sevgiliye sürülen sabunun erip köpük köpük olarak sevgilinin ayağına düşmeye çabalamasını, âşığın sevgili karşısındaki durumu olarak tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Sabun, erimesi, ezilmesi ve ayakaltına düşüp zelil olması yönüyle âşığı temsil etmektedir.

Ezilüp üstine keş keş üter oldı sâbûn

Düşmeğe ayağına eyledi bir bir ikdâm (Parlatır, 2014, s. 311)

“Sabun üzerinde ezilip köpük köpük oldu. Bir bir ayağına düşmeye çabaladı.”

Fuzûlî (ö. 1556) ile birkaç kelime farklı olarak benzer bir manayı Kâtibî (16. yy.) aşağıdaki beytiyle ifade etmiştir.

Ezilüp üstine keş keş giçer idi sâbûn

Sürüüp pâyine düşmeğe idedi ikdâm (Kaplan, 2015, s. 203)

Sabunun ezilmesi, eriyip köpük halinde aşağıya düşmesi açık bir istiare yoluyla âşığın sevgilinin güzelliği karşısında eriyip ayaklar altına düşmesi, zelil olması ve mahvolup yok olması gibi durumları ifade etmekte.

Azaldı kendüsün mahv itdi sâbûn

İnce vasluna çekdi çok âlâm (Soyer, 2002, s. 502)

Raşîd (19. yy.), âşığın ayrılık acısından erimesi ve perişan olması genel kanısının aksine burada bir vuslattan dolayı erimeyi anlatmaktadır. Şair beyitte şem' ü pervane mazmuna gönderme yapmıştır. Gece sinekleri mumun alevine kavuştuğunda yanıp mahv olması gibi âşık da sevgilinin

vücuduna sürülmesiyle ezilen sabun misali eriyip yok olmaktadır. Şair, sabun ezilmesinin hamamların özel bölmeleri olan halvet odalarında gerçekleştiğini vurgulamıştır.

Ezilüp halvet-i vuslatda misâli sâbûn gibi

O perî-çehre bana şîve-i dellâk eyler (Çetin, 2006, s. 202)

“Kavuşma odasında sabun gibi ezilip o peri yüzlü bana tellak edası eyler.”

Tab’î (17. yy.), aşağıdaki beytinde sevgilinin hamamda bir yıkanma anını betimlerken rakibi, sevgilinin vücuduna sürdüğü keseye, âşığı ise bu durum karşısında ayakaltında ezilip, erip giden bir sabuna benzetmiştir.

Kîse turmaz sürinür pâyine sâbûn ezilür

Tâs ise dökdi yüzi suyını tâs tamâm (Kaplan, 2015, s. 73)

“Kese durmadan sürünür, ayağına sabun ezilir. Tas ise tamamen yüz suyunu döktü.”

Beyânî (ö. 1598), Fuzûlî’nin (ö. 1556) gazeline yapmış olduğu tahmininde sabunun yâre ezildiğini ve akarak ayağına yüz sürdüğünü beyan etmesi ile Hüsrev Paşa’nın pâyine sâbûn ezilür ifadesi aralarında anlam açısından paralellik görülmektedir.

Şâne el urmag ile oldı perîşân gîsû

Yine cem‘ oldı ne sihr itdi o çeşm-i cadû

Yâre sâbûn ezilüp sürdi revân pâyine rû

Tâs elin öpdi hased kıldı kara bagrumı su

Yetdi su cismine reşk aldı tenümden ârâm (Kaplan, 2015, s.200)

“Tarağın el vurmasıyla dağınık saç yine toplandı. O cadının gözü ne sihir etti. Sevgiliye sabun ezilip, akıp ayağına yüz sürdü.”

Belîğ (ö. 1761) de sabunun temsil ettiği âşığın sevgiliye temas etmekten değil rakibinin yani kîse-i müşğîn/kara kesenin sevgiliye sürünerek temas etmesinden dolayı erimekte olduğu metaforunu kullanmıştır.

İstedi kîse-i müşğîn sürine dil-bere çün

Pîç ü tâb eyledi lif ana ezildi sâbûn (Demirel, 2005, s. 403)

“Ne vakit ki mis kokulu kese (ya da kara kese) dilbere sürünmek istedi, lif büküm büküm oldu (ıstırıp çekti), ona sabun ezildi.”

Sabun Köpüğünden Kabarcık Uçurmak

Sabun köpüğünden kabarcık uçurmaya: sabun köpüğü uçurma, habâb uçurma veya kandil uçurmak da denmektedir. Eski zamanlardan beri oynanan çocuk oyunlarından olan köpük baloncuklarını havaya uçurmak, sabun kültürünün bir parçası olarak Divan şiirinde karşımıza çıkmaktadır. (Kaplan, 2015, s. 96). Doğan ise bu oyunu şöyle tarif etmektedir: Hamamda elleri sabun köpüğüyle dolu bir kimsenin üfleyerek bu köpükleri baloncuk oluşturarak hamamın kubbesine doğru uçurması oyunudur (Doğan, 2005, s. 50). Zâtî (ö. 1547), maşukundan başını kesip sabun kabarcığı gibi gökyüzüne atmasını talep etmekte. Bunu da kabarcık oyunu olarak görmesini istemektedir. Âşık zaten sevgilinin oyuncağıdır, her zaman canını, başını sevgilisine feda edebilir.

Pür-hevâdur başımı kes kubbe-i eflâke at

Ey perî hammâmda tut kim uçurdun bir habâb (Köksal, 2017, s. 195)

“Hevesine düşkün nefsimin başını kes gökyüzünün kubbesine at. Ey peri, farz et ki bir kabarcık uçurdun.”

Enverî'nin (16. yy.), Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u-n Nezâ'ir* adlı eserinde Ahmedî'ye (ö. 1410'den sonra) yapmış olduğu naziresinde sabahleyin havanın ısınarak yeni doğan güneşin yükselmesini, sıcak hamamda sabun köpüğünden kabarcık uçurmaya benzetmektedir.

Gördi evvel germ olup seyrân iderken âftâb

Didi kim hammâmda gûyâ uçurdum bir habâb (Köksal, 2017, s. 209)

“Güneş ısınıp dolanırken önce gördü. Dedi ki; sanki hamamda kabarcık uçurdum.”

Belîğ (ö. 1761), işveli, cilveli olan güzelin hamamın özel bölmesinde rahat durmayıp sabun köpüğü ile oyun oynadığını söyler. Şişebazlar başları üzerine şişeleri üst üste dizip kalabalık içinde raks eden kimselerdir. Şair, kabarcıkların üst üste hamamın kubbesine doğru uçmasını şişebazlığa benzetmiştir.

Şiše-bâzî-i habâb ile biraz kurdu oyun

Künc-i halvetde görüp sanma o şûhı mevzun (Demirel, 2005, s. 403)

“O şuhu (cilveli sevgili) halvet köşesinde ölçülü (sakin) durduğunu sanma, kabarcık hünerbazı ile biraz oyun kurdu.”

Sabundan kandil uçurmak

Fâzıl'ın (ö. 1810) aşağıdaki beytinde sabundan kandil uçurmak tabiri bulunmaktadır. Bu tabir Kâmûs-ı Türkî'de “kandil uçurmak” tabiri: “çocukların sabun köpüğünden balon üflemesi” şeklinde açıklanmıştır (Şemseddin Sami, 2018, s. 841). Teknolojinin gelişmesiyle sabun köpüğü üfleyen oyuncaklar ve aletler üretilmiştir. Günümüzde çocuklar tarafından oyuncaklar kullanılmakta ve bazı eğlence merkezlerinde köpük üretme aletlerinden yararlanılmaktadır. Osmanlı toplumunda ise çocuklar, ellerinde köpürttükleri sabun köpüğünü üflemesiyle bu oyun oynanmaktaydı (Kaya, 2022, s. 1304). Fâzıl (ö. 1810), bu sabundan kandil uçurma oyununun kadınlar hamamında yapıldığına, ayrıca bu oyun gibi başka oyunların varlığından söz etmektedir (Levend, 2015, s. 295). Fâzıl'ın (ö. 1810) sabundan kandil uçurmak ifadesinin, sabun köpüğünden kabarcık uçurmak tabiri ile aynı manada kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kimi kandil uçurur sabundan

Gösterir her biri bir dürlü fen (Öztürk, 2002, s. 140)

“Kimi sabundan kandil uçurur, her biri bir türlü hüner gösterir.”

Sevgiliye bir parça sabun göndermek

Şimdilerde kırmızı bir gülün veya güzel, süslü bir hediyenin ifade ettiği “seni seviyorum” manasını eski zamanlarda bir delikanlı tarafından sevdiği kıza gönderdiği bir sabun veya bir sabun kırıntısı ifade etmekteydi (Aydın, 2019, s. 1109). Divan şiirinde rakip, rengi ve ahlakı gibi birçok yönden kara bir kargaya benzetilir. Sâbit (ö. 1712), rakibini sabun hırsızlığı yapan bir kargaya benzetmiş, çaldığı bu sabunu sevgilinin evinin çatısının kenarına koyduğunu ifade etmiştir. Halk arasında karga hırsızlıkla meşhur olmuş, Nasreddin Hoca fıkraları arasında sabun çalan bir karganın fıkrası da bulunmaktadır. Şimşek'in Sakaoğlu'dan aktardığı fıkra kısaca şöyledir: Hoca ile hanımı çamaşır yıkamak için göl kenarına geldiklerinde bir karga sabunları alıp kaçmıştır. Hanımının duruma üzüldüğünü gören hoca: Görmüyor musun? Sabuna onun bizden daha fazla ihtiyacı var” diyerek hanımını teselli eder (Şimşek, 2018, s. 143). Kargalar yiyecek başta olmak üzere sabun dahil birçok şeyi çalarlar. Karganın temizlenmesi için sabuna ihtiyacı olması ise işlemiş olduğu suçun

ağırlığına işaret etmektedir. Karga gibi rakip ve başkasının malı çalmayı âdet edinenlerin kusurların büyüklüğüne mizahi bir üslupla işaret edilmiştir (Şimşek, 2018, s. 143).

Kenâr-ı bâma komış hurde-i pâre-i sâbûn

Çalup nezâket ile bu siyâh-zâg-ı rezîl (Yardım, 2015, s. 183)

“Bu rezil siyah karga dikkat ile çalup sabun parçasının kırıntısını çatının kenarına koymuş.”

Sâbûnculuk

Evliya Çelebi, İstanbul’daki sabuncu esnafını sabuncular ve kokulu sabun esnafı olarak ikiye ayırıp sabunculuk yapan 200 dükkân ve 500 çalışanı olduğunu kokulu sabuncu esnafı için 40 dükkân ve 100 çalışanının varlığından bahsetmiştir. Sabuncu dükkanlarının yanı sıra arabaları sabunlarla süsleyip veya başlarındaki tablalarda gezerek sabun satıldığından bahsetmiştir (Karaman ve Dağlı, 2008, s. 555-556).

Nâbî (ö. 1712), sosyal bir eleştiri yaptığı beytinde: kimselerin samimiyetsiz, resmi kalıplaşmış, şekilci sohbetlerle kendini övmeye çalışan kimseleri, sabuncu dükkanına, kalıplaşmış sohbetleri sabun kalıplarına benzetmiştir. Şairin yaşadığı dönemde sabunlar kalıp halinde dükkanlarda satılan bir temizlik maddesi olduğu anlaşılmaktadır. Beyitteki açılmış dükkân tabiri ile sabunun kıymetli bir ticaret maddesi olduğu ve dükkanlarda satıldığı, bu dükkanlar kapandığında içindekilerin görünmediği ve dükkanlarda kalıp sabun satma o dönemde yaygın ve bilinir olmuş ki şair tarafından kendini toplumun eliti olarak görenlerin yapmacık ve şekilci sohbetine benzetilmiştir. Eğer bu beyit dönemin şairlerine yönelik bir tenkit olarak düşünürsek, Nâbî (ö. 1712) zamanında yazılan şiir ve eserlerin özgünlükten yoksun olduğu her birinin birbirine benzediği ve amaçları ilim, hikmet ve sanat değil kişinin kendini meşhur etmek veya dünyevi bazı menfaatler peşinde koşmak olduğunu vurgulamaktadır.

Kalublu sohbet-i resm-i hod-fürûşânı

Gören sanurlar açılmış sâbûncı dükkânı (Bilkan, 2011, s. 1246)

“Şekilci, kendini övenlerin samimiyetsiz sohbetleri gören, sabuncu dükkânı açılmış sanırlar.”

Fakîrî (ö. 1526), *Risâle-i Ta’rifat* adlı eserinde Osmanlı toplum hayatında yer alan farklı meslek erbabı, tip ve kişiliklerden üçer beyitlik bölümlerle bahsetmiştir. Bunlardan biri de sabunculardır ve sabun yapımına kilin ezilmesi ocak yakıp, sabaha kadar yağın eritilmesi ve devamlı su vererek acıtılması gibi bilgileri vermektedir. Bu beyitlerden hammadde tedarikinde, sabun yapımı aşamalarında zahmet çekmek ve sabahlara kadar beklemek gibi zorlukları olduğu anlaşılmaktadır. Sabuncuların çektikleri bu zahmete karşı acılarını dışarı yansıtmayıp kapattıkları anlaşılmaktadır.

Sâbûncılardan eylersen su’âli

Kil öksüzi vü mihnet pâymâli

“Sabunculara (halini) sorsan, kil (olmazsa olmazı) öksüzü ve sıkıntıdan ezilmiş.”

Kurup tezgâhını yakar ocağı

Erir tâ subh olunca içi yağı

“Tezgahını kurup ocağını yakar. Tâ sabah olunca iç yağı erir”

Sorar isen eger kötü kecesin

Sabûn-ıla suvar dâyim acısın (Gök, 2019, s. 373).

“Eğer sorsan (mesleğinin) kötüsü nedir? Sabunla sular/sıvar daima acısını.”

Nâbî (ö. 1712) aşağıdaki beytinde sabunculuk etme, tabirini bir meslek olarak değil sabun getirip süren bir tellaklık yapmak manasında kullanmıştır. Şair tekke hamam benzetmesi yaptığı hamamiye türüne örnek gazelinin aşağıdaki beytinde sabunculuk yapmayı hamama atfetmiştir.

Meh-rûylara lif sürer rîş-i sepîdi

Sâbûnculuk itmede aceb rind-i cihândur (Bilkan, 2011, s. 617).

“Ay yüzlülere beyaz sakalı lif sürer, acaba sabunculuk etmede dünya rindidir.”

Sabunî

Otsu bir bitki olan çöven otunun dalları suyla temas ettiğinde köpürüp temizlik yapılabilir. Bu sabunsu bitki aynı zamanda helvacılar tarafından helvayı ağartmak için kullanılmaktadır. Bundan dolayı beyazlamış olan helvaya sabunî denmektedir. Ayrıca ağarmak, beyazlamak temizliğin, sıdk ve doğruluğun alâmeti olduğu da aşikardır. Nâbî (ö. 1712), riyakârın zıttı olarak temiz ve doğru kimseyi sabunî helva satan olarak nitelendirmiştir. Sosyal bir eleştiri olarak insanlık çarşısında, iki yüzlülerle dürüst kimselerin; yani sapla samanın birbirinden fark edilmediği bir dönemdeki toplum hayatının bir kesiti anlatılmıştır.

Bu çâr-sûda aceb fark olunmadı kaldı

Rîyâ-fürûş ile halvâ-fürûş sâbûnî (Bilkan, 2011, s. 1103).

“Bu çarşıda riya satan yani riyakâr ile beyaz helva satan, ne acayip ki fark edilmedi gitti.”

Sonuç

Divan şiirinde sabun, kendi maddi gerçekliğinin ötesinde soyut mefhumları somutlaştırma amacıyla araçsallaştırılmıştır. Şairler, sabun unsurunu barındıran teşbih ve tamlamalar vasıtasıyla soyut anlamları görünür kılmışlardır. Ayrıca bu nesneyi, düşüncelerini temellendiren bir delil haline getirmişlerdir. Dolayısıyla klasik şiirde sabun, kendi gerçekliğiyle değil, teşbih sanatında kendisine benzetilen (müşebbehün bih) bir unsur olarak işlev görmektedir.

Sabun; güneş, ay, bulut, göz beyazı, mey ve jale gibi maddi unsurlara hem de tövbe, istiğfar, itizar, tevekkül ve sıdk gibi soyut ifadelerle benzetme ilişkisi içerisinde kullanılmış. Bu benzetmelerde sabunun kirlerden temizlemesi, kalıp şekli, beyazlığı ve yıkanma işleminden sonra rahatlığa sebep olması gibi benzetme yönleriyle teşbihler yapılmıştır.

Miskî sâbûn, sâbûn-ı bahâ ve sâbûn-ı anberin gibi sabun çeşitleri mısralar arasında kendine yer bulmuşlardır.

Hikemî üslup sahibi olan Nâbî (ö. 1712); sabunun kirleri temizlemesi metaforunu kullanarak insanlara tövbe etmenin, af ve özür dilemenin günahları temizleyeceğini müşahhas örneklerle, kalıcı ve görünen bir somutlaştırmayla ders vermektedir. Diğer taraftan şühane, din dışı, somut şeyleri betimleyen, dünyevi zevk ve lezzeti esas alan Nedîm (ö. 1730) ise gönüldeki keder ve üzüntünün, kalpteki kuruntu ve vesvesenin şarap sabunu ile yani içki içmekle temizleneceğini iddia etmektedir. Bu iki şairden her biri kendi hayatlarının bakış açısıyla sabuna ve sabunla temizlik yapmaya benzetmeler hayal etmişlerdir. Her şair, kendi iç aynasının rengiyle şiirlerinde kullandığı sabunu renklendirmiştir.

Tövbe ve istiğfar edenin bazı özellikleri vardır. Bunlar çok kez tekrar ederek tövbe etmek, gözyaşı ile beraber tövbe etmek gibi özelliklerdir. Şairler bu özellikleri sabunla temizlik yaparken dikkat edilmesi gereken hususlarla örtüştürmüşlerdir. Âsım tekrar ederek istiğfar ve tövbe etmeyi sabunu kirli yere çok kez sürmeye; Ahmedî (ö. 1410'den sonra), gözyaşı ile tövbe etmeyi sabunu suyla köpürterek temizlik yapmaya ve Nâbî (ö. 1712) ve Nedîm (ö. 1730) ise sabunun köpürtüleceği

suyun sıcak olmasının temizliği kolaylaştırması gibi sıcak gözyaşıyla yapılan tövbenin de günahları daha iyi temizleyeceğini vurgulamışlardır.

Tevekkül sabunu tabirini kullandığı beytiyle hikemî üslubu doğrultusunda Nâbî (ö. 1712), muhatabına tevhid dersi vermiş. Bir işin vücuda gelmesinde sebeplerin etkisi olmadığını ve kişiye ulaşacak nimetler için Allah'tan başkasına müracaat edilmemesini vurgulamış. Toplumsal bir yozlaşma olan tavassutun çirkinliği anlatılmıştır.

Sabun ezmek ve sabun lekesi gibi halk deyişleri, sabun köpüğü kurutup süs için asmak ve maşukuna sevgisini ifade etmek için sabun parçası göndermek âdetler, maddi kültür unsuru olan sabun ile şiire yansıtılarak günümüze kadar ulaşması sağlanmıştır. Sabun köpüğünden kabarcık uçurma ile sabundan kandil uçurma aynı anlamda kullanılan Osmanlı toplumundan günümüze kadar uzanan oyunlardan biri olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, sabun kullanımının Osmanlı pratik hayatındaki oyun ve eğlence kültürüne olan doğrudan yansımaları gözler önüne sermektedir. Divan şiiri için toplumdan kopuk ve anlaşılmayacak derecede soyut gibi yapılan tenkilere karşı; temizlik maddesi olan sabunun toplumun yaşayışında yer aldığı derecede şiire de yansıdığı ve manaların sabun ile somutlaştırılarak anlaşılır hale getirildiği ortaya çıkarılmıştır.

Bu çalışmada divan şiirinde sabun merkezli kültür unsurlarını incelemiş olup, sonraki çalışmalarda klasik Türk şiirinde başka maddi kültür temizlik kültürünün öğeleri üzerine yapılacak araştırmalara zemin hazırlamaktadır.

References

- Akdoğan, Yaşar (t. y.). *Ahmedî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
- Akgündüz, A. (2002). Bir aile ve hizmet müessesesi olarak Osmanlı'da harem. *Türkler (Cilt10)*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Aksu, B. T., Akalın, Ş. H. ve Toparlı R. (2022). *Türk atasözleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html>
- Alper, S. (2016). Risâle-i sâbûn-gerlik. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 45-69. <http://dx.doi.org/10.16985/MTAD.2016126865>
- Arısan, K. ve Arısan Güney, D. (2000). *Abdülaziz Bey, Osmanlı âdet, merasim ve tabirleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arnas, A. N. ve Dardeniz, G. (2009). *Eski hamam, eski tas*. Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Avşar, Z. (2017). *Revânî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>
- Aydemir, Y. (2007). *Vücûdî, Hayâl u yâr*. Bileşik Kitapevi.
- Aydın G. (2019). *Bosnalı Sâbit dîvânı'nın bağlamli dizini ve işlevsel sözlüğü*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilkan, A. F. (2011). *Nâbî divanı (Cilt I ve II)*. Akçağ Yayınları.
- Cengiz, H. E. (1993). Eski çamaşırlar, killer, sabunlar ve leke çıkarma yöntemleri. *Tarih ve Toplum*, 19(112), 44-47.
- Çaylı Cankurt G. (2015). *Figânî dîvânı gramtikal indeksi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, K. (2006). *Râşid (?-1310? -1892) ve dîvânı inceleme-tenkidli metin*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiftçi, Ö. (2017). *Fâtîn tezkiresi (Hâtîmetü'l-eşâr)*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>
- Demirel, H. G. (2005). *18. Yüzyıl şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn dîvânı (inceleme- tenkitli metin-tahlil)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, M. N. (2005). Klasik Türk hayatında Osmanlı hayatının izleri, *Eski şiirin bahçesinde*. Alternatif Yayınları.
- Emiroğlu, K. (2014). *Gündelik hayatımızın tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gök, T. (2019). 16. Asır Osmanlı toplumuna açılan bir pencere Fakîrî'nin risâle-i ta'rifât'ı. *Divan edebiyatı araştırmaları dergisi*, 23, 315-380.
- Gökalp, H. (2001). *Fasîhî divanı, inceleme-metin*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harper, D. (t.y.). Etymology of soap. *Online Etymology Dictionary*. <https://www.etymonline.com/word/soap>
- Kaba, H. (2022). Çağatay Türkçesiyle yazılmış bir sabunculuk risalesi: risâle-i sâbûn-gerî. *Turkologia*, 4(112), 168-189. <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-3162.08>
- Kaplan, Y. (2015). *Klasik Türk edebiyatında hammâmiyeler*. Akçağ yayınları.

- Kaplan, Y. ve Poyraz, Y. (2010). Divan şiirine kaynaklık etmesi bakımından oyunlar. *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi*, 3(15), 151-175.
- Karakaş, E. (2022). *Şahabeddin Süleyman tarih-i edebiyat-ı Osmaniye*. Sonçağ Akademi.
- Karaman, S. A. ve Dağlı, Y. (2008). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul, (Cilt I, II. Kitap)*. Yapı Kredi yayınları.
- Kaya, H. (2022). “Kandil uçurmak” deyiminin kökeni ve anlam özellikleri. *Eski Türk edebiyatı araştırmaları dergisi*, 5(3), 1301-1313.
- Kılıç, F. (2010). *Âşık Çelebi, Meşâ’irü’ş-şu’arâ: inceleme-metin*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kutlar, F. S. (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0>
- Kurtoğlu, O. (2017). *Lebîb dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0>
- Kurtoğlu, O. (2017). *Zâtî dîvânı (Gazeller dışındaki şiirler)*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0>
- Köksal, M. F. (2017). *Mecma’u’n-nezâ’ir*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>
- Levend, A. S. (2015). *Divan edebiyatı kelimeler ve remizler mazmunlar ve mevhumlar*. Dergâh Yayınları.
- Macit, M. (2017). *Nedîm dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0>
- Mütercim Âsım Efendi. (t.y.). Sabun. *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*. <https://kamus.yek.gov.tr>
- Nursî, S. (1993). *Sözler*. Envar Neşriyat.
- Nursî, S. (2021). *İşârât’ül- i ’caz*. Envar Neşriyat. (Nursî, A. Çev).
- Özbay, Ö. (2016). İbrâhim Râşid dîvânı’nda hikemî üslup ve sosyal eleştiri. *Uluslararası edebiyat ve toplum sempozyumu*.
- Öztürk, N. (2002). *Zenânnâme Enderûnlu Fâzıl*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, S. (2010). Osmanlı kültürel mirasında sabun. *Acta Turcica çevrimiçi tematik türkoloji dergisi*, 2, 80-93.
- Parlatır, İ. (2014). *Fuzûlî Türkçe divânî*. Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2013). *Nasreddin Hoca üzerine yazılar*. Kömen Yayınları.
- Soyer, İ. M. (2002). *Pervâne Beg nazire mecmuası (366b-391a) transkripsiyonlu edisyon kritikli metin*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Şemseddin Sami (2018). *Kâmûs-ı Türkî*. (Gündoğdu, R.; Adıgüzel, N. ve Önal E. F., Haz.) İdaea Kültür Yayıncılık.
- Şimşek, E. (2018). Hırsızlar ve hırsızlık olayları karşısında Nasreddin Hoca. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 138-148.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yardım, L. (2015). *Bosnalı alâeddin Sâbit divanı’nda dinî muhtevalı kasideler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ETHICAL DECLARATIONS**Research and Publication Ethics**

I declare that this article is an original work and was prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The article has not been published elsewhere and is not currently under review by another journal.

All sources used in the study have been cited in accordance with academic standards. I declare that the study does not contain plagiarism, fabrication, falsification, or manipulation of data, and that the research findings have been presented in accordance with the principles of scientific integrity.

Author Contributions

The author single-handedly designed, conducted, and analyzed the study and prepared the report for this article. I have reviewed and approved the final version of the article and agreed to its publication.

Conflict of Interest

I declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript.

Funding

This research did not receive any specific grant, financial support, or funding from any public, commercial, or non-profit funding agencies.

Artificial Intelligence (AI) Usage Disclosure

During the preparation of this manuscript, artificial intelligence tools may have been used solely for limited purposes such as language editing, translation assistance, and stylistic improvement. Any AI-assisted translations or language corrections were carefully reviewed and verified by the author. Artificial intelligence tools were not used to generate the core scientific content, research design, analysis, or scholarly conclusions. All academic responsibility for the content of the manuscript rests entirely with the author.

Copyright and Permissions

I confirm that all necessary permissions for copyrighted materials have been obtained where required and that the manuscript does not violate any intellectual property rights.

Author Approval

I confirm that they have read and approved the final version of the manuscript and consent to its submission and publication.

ETİK BEYANLAR**Araştırma ve Yayın Etiği**

Bu makalenin özgün bir çalışma olduğunu ve bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlandığını beyan ederim. Makale daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olup başka bir dergide değerlendirme sürecinde değildir.

Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar akademik kurallara uygun biçimde atıflanmıştır. Çalışmanın intihal, veri uydurma, veri tahrifi veya manipülasyon içermediğini; araştırma bulgularının bilimsel dürüstlük ilkelerine uygun şekilde sunulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkısı

Çalışmanın tasarlanması, yürütülmesi, analizi ve makalenin raporlama aşamasını tek başına yürütmüştür. Makalenin son hâlini okuyup onayladım ve yayımlanmasını kabul ettim.

Çıkar Çatışması

Bu makalenin yayımlanmasına ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederim.

Finansal Destek

Bu araştırma herhangi bir kamu kurumu, ticari kuruluş veya kâr amacı gütmeyen kuruluş tarafından finansal olarak desteklenmemiştir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

Makalenin hazırlanması sürecinde yapay zekâ araçlarından yalnızca dil düzenleme, çeviri desteği ve anlatım iyileştirmesi amacıyla sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. Yapay zekâ araçları tarafından yapılan çeviri ve dil düzenlemeleri tarafımdan dikkatle kontrol edilmiştir. Yapay zekâ araçları çalışmanın bilimsel içeriğinin, araştırma tasarımının, analizlerinin veya akademik sonuçlarının oluşturulmasında kullanılmamıştır. Makalenin içeriğine ilişkin tüm akademik sorumluluk bana aittir.

Telif Hakları ve İzinler

Telif hakkı gerektiren materyaller kullanılmışsa gerekli izinlerin alındığını ve çalışmanın herhangi bir fikrî mülkiyet hakkını ihlal etmediğini beyan ederim.

Yazar Onayı

Makalenin son hâlini okudum, onayladım ve yayımlanmasını kabul ettiğimi beyan ederim.